

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

## **ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА**

до дипломної роботи

бакалавра

на тему «Образи міста Харків у художній літературі XIX – XX століть»

**Виконав:** студент IV курсу  
денної форми навчання  
напряму підготовки (спеціальності)  
032 «історія та археологія»  
Голь Данііл Русланович

**Керівник:** к. і. н., проф.  
Куделко Сергій Михайлович

**Рецензент:** к. і. н., доц.  
Павлова Ольга Григорівна

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП .....</b>	<b>3</b>
<b>Розділ 1. Образи Харкова у літературі XIX сторіччя.....</b>	<b>8</b>
<b>Розділ 2. Образи Харкова у художній літературі початку XX сторіччя .....</b>	<b>25</b>
<b>ВИСНОВКИ .....</b>	<b>57</b>
<b>СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....</b>	<b>63</b>
<b>ДОДАТКИ .....</b>	<b>68</b>
<b>РЕЗЮМЕ.....</b>	<b>69</b>
<b>Summary.....</b>	<b>70</b>

## Вступ

Харків, який сьогодні є одним з найбільших міст України, має відносно коротку історію, хоча більшість міст на планеті значно молодша за нього. Не дивлячись на це, сучасним харків'янам доволі важко визначити якийсь один образ Харкова. Для когось він буде столицею української освіти, для когось ядром промисловості, для когось головним залізничним вузлом й т.д. Вже не одне покоління письменників брало за основу своїх художніх творів саме образ Харкова. Серед них є, як митці XIX сторіччя такі як, Григорій Квітка-Основ'яненко, нобелівський лауреат Іван Бунін та інші, так і митці XX сторіччя, такі як Володимир Сосюра, Павло Тичина, Михайло Семенко та інші<sup>1</sup>. Місто і сьогодні привертає до себе увагу літераторів.

**Актуальність теми.** Одним з основних завдань краєзнавства, а також регіональної та локальної історії є висвітлення питання про уявлення та образ міста. Звернення до дослідження образу Харкова серед письменників та інших літераторів важливо, перш за все, з одного боку для виявлення розвитку та формування образу Харкова XIX - поч. XX сторіччя, адже саме письменники формують серед широких верств населення його образ, з іншого боку — саме у художніх творах про Харків найчастіше знаходиться опис буденного життя харків'ян, що є важливим матеріалом для краєзнавства, регіональної та локальної історії. Тут доречна цитата М. В. Гоголя, який у своїй творчості об'єднав геніальність письменника і глибину історика про те, що «Усе, що не з'являється в історії: народ, події — мають бути живими і знаходитися перед очима слухачів або читачів, щоб кожен народ, кожна держава зберігало свій світ, свої барви, щоб народ з усіма своїми подвигами і впливом на світ проносився яскраво, у такому самому вигляді і костюмі, у якому він був у минулі часи. Для того потрібно зібрати багато рис, але такі, які б багато

---

<sup>1</sup> Див., наприклад, Рябченко О. Л. Харків Олександра Копиленка: (не)примітна частина літературної спадщини / О. Л. Рябченко. // У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; [загал. ред. В. Кравченко та С. Посохова]. Харків : Точка, 2021. С. 201–218.

розповіли, риси найоригінальніші, найрізкіші, які лише мав народ, що зображується»<sup>1</sup>.

Починаючи з другої половини XIX сторіччя культурним центром України та Півдня Росії стає Харків. В першу чергу се було пов'язано з наявністю у місті університету та головною південною залізничною розвилкою. Се сприяло активізації літературного життя міста, зародженню та розвитку місцевих літературних кіл. Саме з цього періоду, як місцеві так й приїжджі письменники починають звертати увагу на Харків, як на особливе місто, а не звичайний губерньський або обласний центр, та намагаються передати його унікальність у своїх творах. Розкриття та аналіз образів Харкова, які намагалися передати письменники у різні роки, важливі для розуміння, як формувався образ Харкова взагалі та яким він був для людей у різні епохи. Сим в більшій мірі й обумовлюється актуальність теми.

Образ – це поняття яке фіксує суб'єктивний момент сприйняття та конструювання<sup>2</sup>. У вас такий образ, у іншого – такий. Є домінуючі а є маргінальні. Кожен образ як конструкція суб'єктивний, він пов'язаний з ціносними орієнтаціями, судженнями і є результатом роботи уяви. Образи бувають досить суперечливі і відзеркалюють миттєві переживання автора, вони дуже рухливі. Для того щоби той чи інший образ став симулякром, необхідно щоби його риси були більш менш чіткими, зрозумілими для певної групи людей.

При цьому, наявний образ може видозмінюватися в процесі його прочитання й таким чином залежить від читача<sup>3</sup>. Історичний образ – це результат реконструкції об'єкта в свідомості людини.

Складність аналізу образів пов'язана не лише з їх чисельністю та рухливістю. Часто ми маємо справу з комбінацією образів тобто з достатньо

---

<sup>1</sup> Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений. Т. 8. Москва: Академия, 1938. С. 27.

<sup>2</sup> Посохов С. І. Образ. Історіографічний словник: Навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Куделью, Ю. Л. Зайцева та ін.; За ред. С. І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 179-182 та ін.

<sup>3</sup> Див.: Посохов С. І. «Харків в дзеркалі світової літератури»: погляд історика // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Доля історичного пізнання та долі істориків. Дніпро, 2021. С. 49-72 та інші.

складною конструкцією з декількох образів які наклалися один на одного. Історіографічний образ – це результат обробки історичних образів, на скільки ці образи відповідають дійсності і можуть її адекватно зафіксувати (відобразити)<sup>1</sup>.

Серед завдань історика стоїть виявлення пануючих (домінантних або парадигмальних) та маргінальних (аномальних) історіографічних образів.

**Об'єкт дослідження:** увесь спектр літературних творів присвячених Харкову та культурі, мові, стилю життя, менталітету тощо мешканців міста.

**Предмет дослідження:** образи Харкова, зображені у художній літературі ХІХ - початку ХХ сторіччя.

**Хронологічні межі** охоплюють ХІХ – початок ХХ ст., тобто час, коли Харків став видатним науковим і культурним, промисловим і транспортним центром, що знайшло відображення у літературі.

**Територіальні межі** охоплюють Харків і його найближчі околиці, а з точки зору літературних творів – міста, у яких вони були створені та побачили світ.

Бакалаврська робота **пов'язана з темами, планами та проєктами**, які виконуються на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету. На кафедрі викладаються загальні та спеціальні курси, пов'язані з тематикою нашої роботи: «Історичне краєзнавство», «Історична антропологія» та ін.

**Історіографія** проблеми представлена перш за все працями літературознавців (О. І. Гончар, М. Возняк, Ю. Лавриненко, Л. В. Ушкалов, Ю. Шевельов та ін.). Значно менше нашого питання торкалися історики (серед них такі, як Д. І. Багалій, М. Т. Дьяченко, С. І. Посохов, О. Л. Рябченко та інші). Свій внесок зробили краєзнавці і журналісти (І. Ю. Можейко, В. Л. Карнацевич, Л. І. Тарасова та ін.). Таким чином, ми маємо в нашому

---

<sup>1</sup> Болдырь С. П., Чернов Э. А. Историографический образ: опыт расширения методологического арсенала науки и истории исторического познания // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Харківський історіографічний збірник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 1997. Вип. 2 та ін.

розпорядженні високопрофесійні праці літературознавців, численні нотатки журналістів і краєзнавців. Щодо істориків, то за нашими спостереженнями їх робота в даному напрямку тільки розпочалася і, без сумніву, буде продовжена в руслі сучасних історичних студій, пов'язаних з лінгвістичним, візуальним і антропологічним зворотами в науці.

**Джерела** нашої роботи являють собою корпус літературних і публіцистичних творів письменників, поетів, драматургів XIX – XX ст. ст., в яких за різних обставин згадується Харків, містяться як загальні оцінки, так і окремі характеристики явищ з ним пов'язаних. Джерельну базу ми не вичерпали, але вважаємо її репрезентативною вибіркою, що дозволяє мати міцне підґрунтя наших висновків.

**Мета:** аналіз та розкриття образів Харкова в літературних творах письменників XIX - початку XX ст.

**Завдання:**

- Встановити репертуар авторів та їх творів, а також їх значення в створенні образу Харкова.
- Розкрити еволюцію образів Харкова.
- Встановити хронологічний порядок літературних творів присвячених Харкову.
- Показати еволюцію відображення поглядів та побуту харків'ян у літературі.
- Виявити особливості жанру та специфіку викладання художнього матеріалу, присвяченого Харкову.

**Методологія та методи дослідження** обумовлені метою та задачами: використані спеціально-історичні методи: історико-порівняльний, історико-генетичний, історичної типологізації. У роботі застосований міждисциплінарний підхід. Це пов'язано з тим, що вона виконана на межі історичної науки і літературознавства.

**Методи викладання:** проблемно-хронологічний та ілюстративний.

**Наукова новизна** полягає у висвітленні образів столиці Слобідської України у творах письменників та інших літераторів у час, коли в літературі на місце класицизму і сентименталізму прийшли реалізм і модерні літературні напрями.

**Структура** нашої роботи складається зі вступу, основної частини, висновків, бібліографії, списку скорочень і додатків і резюме. До роботи прикладені «Основні вимоги щодо охорони праці в історичній науці».

**Складнощі**, які стояли перед автором, полягали, перш за все, у тому, що значна кількість літературних творів та їх авторів вже забуті, а їх пошук вимагає значних зусиль, які посилюються воєнним станом в Україні. До того ж, військовий стан не дозволив в повному обсязі використати бібліотечні ресурси.

У **підсумках** нашої роботи ми робимо висновок, що сучасний образ Харкова створювався поступово і його основи були закладені ще у ХІХ – на початку ХХ ст. Сталість багатьох характеристик міста свідчить, що вони відповідають дійсності і є надійними маркерами як його зовнішнього вигляду, так і особливостей його мешканців.

Ми можемо прослідкувати значну кореляцію між художньо-літературними образами міста та його відображенням у живописі, фотографіях, музичних творах, архітектурі тощо.

Нашу подальшу роботу над темою ми бачимо у співставленні образів Харкова з образами інших великих міст України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і перш за все таких, як Київ, Одеса, Катеринослав (Дніпро). Цікавим, на нашу думку, буде і співставлення літературних образів міста з образами, які відбилися у образотворчому мистецтві. Компаративний аналіз дозволить зробити нові узагальнення історичних образів «першої столиці».

## Розділ 1. Образи Харкова у літературі XIX сторіччя

Харків, як одне з найбільших міст України, хоч й доволі молоде порівняно з іншими, просто не могло не увійти у літературну спадщину. Одним із перших, хто згадав місто у своїх невеличких творах був Григорій Савич Сковорода. Хоч він й написав свої “Харківські байки”, ще у далекому XVIII ст.<sup>1</sup>, були вони опубліковані лише у 1837 році московським видавництвом “Людинолюбне товариство”.<sup>2</sup> Хоч твори з цієї збірки й мають назву міста, проте самого міста, якихось його частин або натяків на нього немає. У першу чергу назва є відображенням приємних споминів по викладанню Сковороди у харківському колегіумі та в цілому за слобожанським краєм. Хоч український філософ пом’янув Харків лише заголовком збірки, проте тим самим він був перший хто помітив місто у художній літературі й саме сим дав товчок до все більшого та більшого його висвітлення у художній літературі. Доволі символічним є те, що саме Григорій Сковорода став першим хто приділив увагу Харкову, адже його особистість уособлює у собі дві головні риси міста, які на протязі століть та понині є головними магнітами притягуючи все нові та нові покоління талановитих та творчих особистостей. Усі ці митці провітрювалися харківською атмосферою та залишали свій відбиток у вигляді художніх творів, де відварювалися образи Харкова.

Важливою подією, не тільки для Харкова, й можливо для усєї східної України, було створення Харківського національного університету, який тоді отримав назву Імператорський Харківський університет, у 1804 році. Було два фундаменти для створення осередку вищої освіти у місті: перший, особистість Василя Каразіна; другий, існування до сього Харківського колегіуму. Навіть

---

<sup>1</sup> Чистилін В. Подорож до Сковороди URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2020/12/3/158607/> (Дата звернення: 25.01.2023)

<sup>2</sup> Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ: Наукова думка. 1983 С. 486

тут важливу роль зіграв Григорій Сковорода, адже саме він впливав на ще молодого Василя Каразіна, який вже після смерті мандруючого філософа, наповнений його знаннями, вирішив створити у Харкові університет.<sup>1</sup>

Як сьогодні, так й тоді саме навколо університету збиралася тодішня інтелігенція усєї східної України, де обговорювалися останні наукові відкриття та мистецькі течії заходу. Серед таких студентів був Григорій Квітка Основ'яненко який багато в чому став першопрохідником в українській літературі.

Завдяки появі університету у місті, поживавилось міське життя, а завдяки поживленню міського життя у Харкові з'явився театр. Григорій Квітка приймав у його житті провідну роль, постійно пишучи все нові та нові п'єси.<sup>2</sup> Так, серед багатьох його п'єс найзнаменитішою стала “Сватання на Гончарівці”, яка й понині ставиться на всіх українських театрах. Місцем подій п'єси є тодішня слобода Гончарівка, яка сьогодні є одним з районів Харкова. Цінність тексту полягає у тому, що він дає нам можливість зануритися у життя передмістя першої половини ХІХ сторіччя, а також підіймає одну з найактуальніших суспільних проблем того часу – примусове одруження. Саме ця тема стає основою усєї п'єси. До сієї проблематики звертався не лише інтелектуальний осередок Харкова, а й інші інтелектуали та митці ХІХ сторіччя з різних галузей мистецтва, проте саме Григорій Квітка є одним з перших у Російській імперії хто відкрито висміяв сю проблематику. Важливою особливістю твору є те, що він зображує сю проблематику не в аристократичному середовищі, як се робили зазвичай митці ХІХ сторіччя, а у міщансько-селянському. Таким чином Григорій Квітка створює образ

---

<sup>1</sup> Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. URL: <https://coollib.com/b/310954-dmitro-bagaliy-ukrayinskiy-mandrovaniy-filosof-grigoriy-skovoroda/read> (Дата звернення 27.01.2023)

<sup>2</sup> Ihor Sindiukov. On the 225th birth anniversary of Hryhory Kvitka-Osnovyanenko URL: <https://day.kyiv.ua/en/article/culture/225th-birth-anniversary-hryhory-kvitka-osnovyanenko> (Дата звернення:08.03.2023)

передмістя Харкова, як відверто селянське середовище, проте вже частина населення тісно пов'язана з містом, й дехто з таких людей нажив собі добрий капітал.

Образ звичайної родини слобідського передмістя письменник втілює у персонажах Прокопа та Одарки.

Прокоп, чоловік Одарки, втілює образ прагматичного чоловіка який постійно тягнеться до алкоголю та згадує про нього у потрібний та непотрібний моменти. Прагматизм чоловіка особливо проявляється тоді, коли йому з дружиною пропонують віддати доньку за багатія у якого немає клепки. Чоловік, після того як розуміє наскільки він багатий відразу стає за те, щоб віддати доньку за нього, та навіть не думає про те, чи хоче вона чині. Сей епізод також створює образ батька який взагалі не цікавиться інтересами та бажаннями своєї дитини та мислить її як свою власність на ряду з будинком, сараєм або городом.

Одарка, дружина Прокопа, зображена як доволі груба жінка, яка постійно любить сваритися та може знайти для цього підстави з будь якої дрібниці. Також їй властива грубість у розмові, не лише якимись окремими виразами або руганиною, а усією своєю мовою. На відміну від свого чоловіка, коли їм пропонують віддати доньку за багатого дурня, вона з цього приводу спочатку починає сваритися із чоловіком та на пряму каже, що в нього немає клепки, тому не варто одружувати доньку на ньому, проте через якийсь час також поступається прагматизму та вирішує, що віддати дитину, хоч за дурного, проте багатія не є такою поганою ідеєю. Також характерною рисою жінки є те, що навіть при схиленні до прагматизму, вона розуміє важливість обговорення цього рішення із донькою, тому усе таки вирішує сама поговорити з нею на сю тему, особливо знаючи її характер.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Квітка Григорій Основ'яненко. Сватання на гончарівці URL: [https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-\\_si.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-_si.pdf) (Дата звернення 09.03.2023)

Григорій Квітка через персонажів Прокопа та Одарки створює образ доволі прагматичних та грубих батьків з яких лише мати хоч трохи думає про бажання доньки. Для обох у першу чергу важливими є питання побуту та грошей, а вже потім почуттів та мрій. Також кидається у вічі велика не любов старшого покоління до панів, купців та їм подібних. Їх у першу чергу усіх вважають брехунами та викрадачами їхнього благополуччя. Се у першу чергу вказує на поганий матеріальний заробіток, через що люди не могли задовольнити себе навіть більш менш нормальною одежею, або якимись прикрасами, на що вказує діалог між матір'ю та її донькою Уляною, де мати сварить дитину за те, що вона купила у купця красиву проте дорогу хустку. Також у цьому діалозі розкривається консерватизм батьків, які проти будь чого нового та із сумом помічають, як нове витісняє старе.<sup>1</sup>

Уляна, донька Прокопа та Одарки доволі сильно відрізняється від своїх батьків. Автор підмічає у сцені, де вона купує хустку, який сильний вплив має на дівчину думка оточуючих, а також наївне ставлення до сих думок. Вона тягнеться до усього нового особливо дорогого. Се вказує на те, що у дівчини маються комплекси щодо її соціального стану, тому вона починає брати приклад з життя пів та панянок. При цьому її тяга до розкоші не заважає кохати хлопця кріпака, й хоч як мати не намагалася вмовляти доньку вийти заміж за багатія, дівчина лишилася при своєму, що вказує з одного боку на її рішучість у власному виборі, а з іншого боку на звичайну впертість. Саме такий образ слобідських молодих дівчат початку ХІХ сторіччя змальовує нам Григорій Квітка Основ'яненко.

Олексій кріпак, коханий хлопець Уляни, у першу чергу зображений людиною грубою та недосвідченою. Будь яке питання він відразу намагається вирішити силою навіть там, де се недоречно. Наглядно се ілюструє сцена, де

---

<sup>1</sup> Квітка Григорій Основ'яненко. Сватання на гончарівці URL: [https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-\\_si.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-_si.pdf) (Дата звернення 09.03.2023)

Олексій б'є Стецька сподіваючись, що тим самим він зможе відмовити його від сватання на Уляні, проте скільки б він його не бив, а очікуваного результату усе одно не отримує, адже не розуміє, що тут діло набагато тонкіше, яке у першу чергу вимагає хитрощів. Після невдачі із Стецьком, Олексій вирішує поговорити з матір'ю Уляни. У беседі Олексій проявляє з одного боку свою щирість, а з іншого боку наївність, думаючи, що якщо він добре попросить та розповість як воно є, Одарка передумає, та дасть Уляну йому заміж. Матір Уляни, хоч й має добрі спогади про Олексія та пам'ятає його дитиною, проте чітко вказує на його статус та проблему з грошима й саме тому просить його забути пройти доньку та прийти на весілля Уляни та Стецька. Саме таким палким та грубим, а також щирим та наївним зображує Григорій Квітка кріпака Олексія, чий образ фактично є збірним образом на усіх кріпаків першої половини ХІХ сторіччя.

Одним з найяскравіших та найважливіших персонажів п'єси є дядько Олексія, солдат Осип Скорик. Його важливість для сюжету полягає у тому, що саме завдяки його хитрощам Олексій та Уляна змогли законно удружитися навіть проти волі батьків. Для цього дослідження його особливості полягає у тому, що завдяки йому розкриваються уявлення про світ недосвідченої верстви населення, яка була більшістю. Головною особливістю Осипа Скорика є його суржик, який кидається у вічі. Інколи перемішання українських та російських слів настільки складне, що не з першого разу можна зрозуміти, про що він говорить. Саме завдяки такій особливості героя Квітці Основ'яненку вдається підкреслити лицемірство людини, адже завдяки тонким хитрощам йому й вдається одружити молодих коханців. Цікавими є розповіді солдата про його службу. Якщо його звичайні репліки є просто суржилом, то коли діло доходить до оповідання бойових дій, то у репліках Осипа Скорика з'являється мелодичність, щось подібне на ритмічну прозу. Структура його байки вельми нагадує народні казки, та має доволі подібний до них початок. Тут Квітка Основ'яненко передає нам не просто якусь байку, а солдатський фольклор тих

часів. Се не є дивним, адже сам автор з п'ятнадцяти років почав службу вахмістром, а згодом став ротмістром Харківського кірасирського полку,<sup>1</sup> тому мав можливість під час цієї служби почути різні солдатські історії, й саме тому сей фрагмент має цінність, як свідчення солдатського харківського фольклору який майже ніде не представлений та недосліджений. З байок солдата та реакції на них батьків Уляни, ми можемо побачити, що навіть звичайний селянин, який жив неподалік від міста та був з ним так чи інакше пов'язаний вельми погано розбирався у географії, й нічогосінько не знав про сусідні Європейські країни, й вірив у будь яку навіть несусвітню маячню. Що характерно, так се те, що вже тоді західні країни для звичайної люди з передмістя уявлялися як по казковому багаті держави, де харчів та випивки настільки багато, що її роздають задарма.<sup>2</sup>

П'еса Григорія Квітки Основ'яненка для нас є важливою не тільки як перший образ Харківського передмістя, як у вітчизняній культурі, так й у літературі взагалі, а також тим, що письменник, не дивлячись на те, що він писав комедію, доволі відповідально поставився до відображення реалій тодішнього життя передмістя Харкова, завдяки чому ся п'еса нам дає зазирнути, хоч й у комічне, проте у реалістичне життя звичайної родини. Квітка Основ'яненко створює образ звичайного мешканця передмістя, як людину недосвідчену, з доволі малою заробітною зарплатнею, проблемами з алкоголем, недовірливу до людей які є вище їх за статусом. Головним елементом сімейного життя є постійні сварки між дружиною та чоловіком, які найчастіше розпочинає дружина у будь який момент. Молоде покоління постійно вступає у конфлікт із старшим, й не бажає слідкувати його традиціям, особливо бажає одягатися як можна дорожче та яскравіше. Усі люди писемні,

---

<sup>1</sup> Мілюкова С. В. Біографічний нарис Григорія Квітки Основ'яненка URL: [http://az.lib.ru/k/kwitkaosnowxjanenko\\_g\\_f/text\\_0030.shtml](http://az.lib.ru/k/kwitkaosnowxjanenko_g_f/text_0030.shtml) (Дата звернення 08.03.2023)

<sup>2</sup> Квітка Григорій Основ'яненко. Сватання на гончарівці URL: [https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-\\_si.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-_si.pdf) (Дата звернення 09.03.2023)

або багаті в уяві звичайної незаможної люди завжди є хитрими, підступними, проте при них добре живеться, на що й апелює сам Олексій кріпак та його дядько, що хоч він кріпак, проте при панах кріпаки багатше живуть ніж вільні селяни. Солдат Осип Скорик, виходячи з того, що він дядько Олексія, сам спочатку був звичайним українським селянином, проте після довгої служби в армії, він настільки привчився розмовляти суржилом, що не може більше розмовляти чистою українською мовою. Він, серед усіх інших героїв, вдається до найбільших хитрощів, та постійно усіх дурить. Саме такий образ Харківського передмістя й створює для нас Григорій Квітка Основ'яненко.

Не дивлячись на такий початок, протягом майже усього XIX сторіччя Харків майже не з'являтиметься на літературному полі. Доволі важко сказати, з чим се пов'язано. Довге літературне мовчання про Харків перервав відомий російський письменник Олександр Іванович Купрін.

У своїй творчості Купрін приділив Харкову невеличку долю серед свого великого творчого доробку. Можливо се пов'язано з тим, що хоч життя письменник кидало його у різні міста України, проте всі вони у більшості були навколо Харкова. Олександр Купрін у своєму оповіданні "Білий пудель", згадує Харків серед інших українських міст. Вкладає слова про українські міста, письменник, дідусю який намагається вразити Сергія, юнака, розповідаючи про майбутню успішну кар'єру хлопця у цирку. Герой ставить місто Харків на один рівень з Києвом та Одесою. Головні риси всіх цих міст дід підкреслює незліченною кількістю електронних ліхтарів. Особливо виділяє, що усі міста затоплені горінням електронного світла. Також згадує приблизну кількість населення, більше 5 тисяч осіб. Наприклад за переписом населення за 1897 рік, кількість проживаючих людей у міській забудові міста Одеса налічувало 380.541 осіб.<sup>1</sup> Інші міста України у тому числі й Харків, які перераховував дід, по кількості населення були більш менш схожими. Тому

---

<sup>1</sup> Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г. XLVII. Городъ Одесса. Санктъ-Петербургъ. Центральный статистический комитетъ Министерства внутреннихъ дель. 1903 г. С. 4

слова героя твору абсолютно не відповідають реальності. Проте, сей невеличкий діалог дає нам розуміння про те, яку кількість населення Харкова та інших великих міст України уявляли собі селяни та інші люди, які навіть не знали приблизної кількості населення міст.<sup>1</sup>

Більше у своїй творчості Олександр Купрін не згадує місто Харків. Тільки у еміграції, письменник напише есе з заголовком “Генерал Харків”, проте сей твір не відноситься до художньої літератури, тому розглядати я його не буду.

Купрін звісно був не єдиним письменником, який згадував про Харків у еміграції. Іван Бунін, російський письменник, лауреат нобелівської премії, живучи у вигнанні після революції та громадянської війни згадував свої молоді роки й серед сих спогадів знайшлося місце й для Харкова.

Письменник приїхав до Харкова ще у зовсім юні роки. Се було знаковою подією для міста хоч тоді про се ніхто не знав, та й сам Бунін ще не знав, яких вершин зуміє сягнути, здіймаючись на крилах творчості, а Харків не знав, що там знайдеться місце для нього.

Важливим літературним твором, який висвітлює образ Харкова, є “Життя Арсенєва”<sup>2</sup>. Він є одним з найважливіших тому, що Іван Бунін отримав за сей твір у 1933 році Нобелівську премію з літератури. Се відразу виділяє його книгу поміж інших, адже її аудиторія буде значно більша, а також, що важливо, вона буде відома читачам у всьому світі. Саме роман “Життя Арсенєва” формує образ Харкова у читачів по всьому світу. Багато у чому сей роман є автобіографічним, тому перш ніж перейти до нього, потрібно зрозуміти, як саме жив Бунін у Харкові.

---

<sup>1</sup> Купрін А. Белый пудель. URL: <https://ilibrary.ru/text/1545/p.5/index.html> (Дата звернення 29.09.2022)

<sup>2</sup> Бунін І. Жизнь Арсеньева. URL: [http://loveread.ec/read\\_book.php?id=1990&p=39](http://loveread.ec/read_book.php?id=1990&p=39) (Дата звернення 29.09.2022)

У Харків Іван Бунін потрапив у 1889 році, коли йому було лише 18 років. Приїхав він до свого брата, який нещодавно повернувся до міста з заслання, через свою політичну діяльність. Жили вони в будинку №12 Скрипницький узвіз, що нині вулиця Воробйова. У Харкові Іван Бунін продовжує видавати свої перші вірші. Юний поет хотів здобути визнання у літературних колах, тому всіляко шукав спілкування з письменниками. Єдині, з ким він зміг наладити контакти у Харкові, це дружина письменника-народника Пилипа Нефьодова та письменниця Олександра Шабельська. Іван Бунін познайомився з товариством брата, яке ідеологічно було йому не по духу, але як люди вони йому імпонували.<sup>1</sup>

У “Житті Арсеньєва”, Іван Бунін описує Харків у 12, 13 та 14 главах. Дванадцята глава, у якій автор описує своє прибуття до Харкова, починається з таких слів: “В Харькове я сразу попал в совершенно новый для меня мир.” Перше, й найголовніше для Івана Буніна стає м’якість повітря та рясність світла, який також був м’яким. До Харкова Герой приїхав у грудні. Хоч автор не вдається у детальний опис, лише описує, що на території вокзалу було відчутно запах вугілля, завивання баб які продавали різні смаколики, вже за площею стояв ряд тополів. Сьогодні з сього нічого не лишилося, ні самого вокзалу, ні тополів, можливо лише завиваючі баби, та й те, вже не ті. Тому сей абзац дає нам змогу відчутти яким був вокзал Харкова у другій половині ХІХ сторіччя. Цікавою деталлю було те, що у Харкові візники їздили у двох, а не по одинці.

Коли Арсеньєв приїхав від вокзалу до брата, то по опису запахів вугілля та в першу чергу єврейської кухні, які відчуває герой, можна здогадатися, що Іван Бунін описує саме ту вулицю, той двір та ту кімнату, де вони жили з братом, адже вони жили у так званому “єврейському районі”. Хоч у Харкові й

---

<sup>1</sup> Краснящих Андрей. Бунин в Харькове. URL: [https://www.ng.ru/ng\\_exlibris/2020-10-21/12\\_1053\\_bunin.html](https://www.ng.ru/ng_exlibris/2020-10-21/12_1053_bunin.html) (Дата звернення 05.07.2022)

не було офіційно таких районів, але усе таки були місця, де проживало багато єврейських сімей. Саме такі райони місцеві харків'яни й називали “єврейськими”. Брати Буніни жили між двома синагогами, які були єдині у Харкові. Саме тому автор тут описав свої враження від вулиці та двору біля будинку №12 Скрипницького узвозу, що нині вулиця Воробйова.<sup>1</sup>

Єдина вулиця у Харкові, яку називає герой у романі – Сумська. Саме її він згадує, коли описує пишноту харківських вулиць. Також згадує знову високі тополя. Можливо у дореволюційний час Харків у цілому був засаджений тополями, більшість з яких до наших днів не дійшли через різні причини.

Брат звів Арсеньєва зі своїм колом товаришів. З перших строк їх опису, нам стає зрозуміло, що се революційно налаштовані люди. Автор буде згадувати про існування й інших кіл, але після туманного одноразового згадування про них, уся увага буде приділена лише компанії брата. Так нам зрозумілі їхні звичаї, що вони негативно відносяться до представників влади, не люблять коли хтось слідкує за своєю зовнішністю. Також згадуються місця, де вони збиралися, а саме, се у Ганського, а потім у вдови Шкляревича, куди часто приходили українські актори. Що се саме не зовсім зрозуміло, проте скоріш за все се не заклади, а перелік родин у чиїх домах вони збиралися. Іван Бунін фіксує цікаві уривки з побутового життя харків'ян. Наприклад, друзі Арсеньєва полюбляли збиратися на недільне читання, де був чарівний ліхтар. Під чарівним ліхтарем мався на увазі фантоскоп, прилад для проєкції фотокарток. На вечірках співали чоловіки. Бунін згадує декілька пісень: “Вихори ворожі віють над нами”; “Ми відправимо всім лиходіям прокляття, на боротьбу всіх борців покличемо”; “З країни, країни далекої, з Волги матінки широкої”, а також цитували Некрасова “Лицар на годину”: “Від тріумфуючих,

---

<sup>1</sup> Дом где жил Иван Бунин... URL: <https://kharkovgo.com/places/arhitektura/dom-gde-zhil-ivan-bunin-kotoryj-proslavilsya-na-ves-mir/> (Дата звернення 03.10.2022)

бездіяльно бовтаючих, обігривають руки в крові”. У 14 главі також згадується, що харків’яни полюбляли ходити до друзів, які вміли грати на музикальних інструментах. Найчастіше се було або піаніно, або скрипка. Хоч у книзі точно не говориться на чому саме грав Ганський, але з його розповіді, про поїздку ще в дитинстві у Зальцбург, де він серед усього описує клавикорди, можна припустити, що Ганський грав саме на піаніно.

У 14 главі письменник більше описує внутрішні переживання героя, ніж харківську дійсність. Із неї можемо лише узяти те, що у харківських бібліотеках, куди часто ходить головний герой, зберігали книжки українських авторів. Автор згадує серед них “Думи” Драгоманова та козацькі народні пісні. Саме вони підштовхнули героя їхати далі, тепер до Криму.<sup>1</sup>

Майже усе, що описує Іван Бунін про Харків у своєму романі, співпадає з тим, як він жив у Харкові разом з братом, тому можна стверджувати, що описуємі подробиці є у більшій мірі автобіографічними. Іван Бунін дав нам можливість приторкнутися та відчути Харків кінця XIX сторіччя. У подробицях, ми можемо побачити, побутове життя харків’ян. Як вони полюбляли проводити вихідні дні, що слухали, чим цікавилися й т.д. Звісно, що роман не висвітлює повністю життя харків’ян. Сам Бунін писав, що се лише одне з кіл людей, які є у Харкові. Окрім них він називає купців та чиновників. Тому роман висвітлює в першу чергу життя революційно налаштованих, політично ангажованих людей й показує нам життя Харкова через їхню призму.

Окрім творів, де Харкову присвячені цілі глави з ретельним описом, або де місто просто згадується у порівнянні з іншими, є твір російського письменника Всеволода Михайловича Гаршина під назвою “Червона квітка”,

---

<sup>1</sup> Бунин И. Жизнь Арсеньева. URL: [http://loveread.ec/read\\_book.php?id=1990&p=39](http://loveread.ec/read_book.php?id=1990&p=39) (Дата звернення 29.09.2022)

який хоч напряду про Харків не говорить й місто не є його головною темою, проте показує нам маленький кусочок міста.

Розповідь “Червона квітка” розповідає про божевільного якого відправили у психіатричну лікарню. Там він проходить типову процедуру запису, після чого письменник розкриває внутрішній світ героя. Окрім цього у короткій формі він дає нам опис самої психіатричної будівлі очима божевільного. У ході розповіді, хвороба пацієнта все більш загострюється та виливається у бажання знищити три квітки червоного маку. Тільки після того, як він з великими труднощами зміг знищити сі квіти, він заспокоюється та помирає.<sup>1</sup>

Звісно, відразу виникає питання, а до чого тут взагалі Харків? У розповіді не згадується назва міста, а також немає ніяких назв вулиць та й взагалі ніяких назв у книзі немає. Й справді, звичайний читач який не знає про Всеволода Гаршина нічого окрім ім’я ніколи не пов’яже сей твір із Харковом, проте ось більш обізнаний читач скоріш за все зможе знайти аналогії з містом.

Для того, щоб й нам також зрозуміти, до чого тут місто Харків, вистачить двох фактів. Перший із них, який потрібно знати у першу чергу ховається у біографії самого автора. Наприкінці 1870-х років, коли письменнику було вже двадцять з чимось років, у нього почали проявлятися ознаки проблем з психікою. Гострі випадки приходили разом із весною кожен рік, заважаючи Всеволоду Гаршину нормально жити. Через се у 1880 році йому довелося звернутися за допомогою до лікаря. Сей перший факт зачіпляється гачком за другий, який дасть нам повноту картини. Так Гаршин звертається не просто до якогось лікаря, з якоїсь провінційної лікарні, а звертається за допомогою до Харківської губернської земської психіатричної

---

<sup>1</sup> Гаршин В. М. Красный цветок. URL: [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUK\\_EwjatbnB\\_gdf9AhV29LsIHVG\\_C4IQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Faz.lib.ru%2Fg%2Fgarshin\\_w\\_m%2Ftext\\_0040.shtml&usg=AOvVaw3I\\_PXe8rgLzYsHIKlrLEU](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUK_EwjatbnB_gdf9AhV29LsIHVG_C4IQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Faz.lib.ru%2Fg%2Fgarshin_w_m%2Ftext_0040.shtml&usg=AOvVaw3I_PXe8rgLzYsHIKlrLEU) (Дата звернення 12.03.2023)

лікарні, яку звичайні харків'яни здебільшого знають як сабурову дачу. Туди письменника прийняли як пацієнта на декілька місяців, а потім виписали, хоч можливо даремно. Вже у 1888 році Всеволод Гаршин через свій психічний недуг зробить самогубство пригнувши у отвір між сходами.<sup>1</sup>

У сабуровій дачі письменник перебував у 1880, а свою найзнаменитішу розповідь “Червона квітка” написав у 1883 році. Нескладно здогадатися, що Всеволод Гаршин написав сю розповідь на основі свого власного перебування у психіатричній лікарні, а саме тому описи психіатричної лікарні та її побуту у творі, є відображенням сабурової дачі.

Тепер, коли ми з'ясували, як твір пов'язаний з Харковом, та яку його частину відображає, нам потрібно з'ясувати, а який саме образ цієї частини створює Всеволод Гаршин. Основний опис будинку божевільних письменник пише після невеличкого вступу в якому знайомить нас з головним героєм та розповідає його коротку передісторію. Після цього на протязі усієї розповіді ще будуть спливати описи лікарні, проте нам вистачить й основного опису після вступу, адже усі подальші короткі описи лише повторюють іншими словами головну атмосферу.

Саме перше, що підмічає письменник, се величину двоповерхової будівлі яку було збудовано за казенний рахунок. Також згадує про дві великі зали: столову та ванну. Особливо виділяє ванну, про яку говорить, що вона мала тяжке враження навіть на здорову людину. У будівлі було кілька десятків кімнат, де тісно жили душевнохворі. У описі цих кімнат найголовніше те, що в них жило приблизно 300 людей, хоча за планом у них могло жити не більше 80, тобто лікарня була вельми перевантажена через те, що сюди звозили божевільних навіть з інших губерній. Також у розповіді згадуються ще дві

---

<sup>1</sup> "Introduction to "The Signal and Other Stories, by W. M. Garshin". URL: <https://archive.org/details/signalotherstori00gars/page/n10/mode/1up?view=theater> (Дата звернення 12.03.2023)

кімнати оббиті матрацами та дошками для особливо буйних хворих, а також сад із безліччю різних квітів.<sup>1</sup>

У першу чергу для цього опису характерна похмурість обстановки. Навкруги усе давить, душить, особливо через переповненість людьми. При великому бажанні у цьому описі можна розгледіти своєрідний образ переповненого міста, проте скоріш за все сам автор усвідомлено таких алюзій у твір не вкладав. Окрім алюзії перенаселеність лікарні може бути відображенням реального становища, з яким стикнувся Всеволод Гаршин перебуваючи декілька місяців разом із хворими як пацієнт. Сабурова дача на 19 та 20 сторіччя була найбільшою лікарнею для душевно хворих, спочатку при Російській імперії, а згодом, при ССРСР. Саме у місті Харкові й розпочинає взагалі свою історію українська психіатрія. Навіть у сучасній Україні Сабурова дача залишається найбільшою психіатричною клінікою у державі. Тому не виникає здивування, чому душевно хворих було так багато й чому їх завозили навіть з інших губерній.<sup>2</sup>

На протязі усього твору Всеволод Гаршин описує байдуже відношення лікарів до своїх хворих, а коли вони усе таки намагаються хоч якось допомогти, то замість допомоги се причиняє їм ще більше болу та перешкод. При цьому якесь навмисно жорстоке відношення до душевнохворих відсутнє, й у першу чергу усі проблеми виникають через непорозуміння обох сторін, чи навіть неможливості їхнього порозуміння.

Образ Сабурової дачі, який створює Всеволод Гаршин проте не називає, в більшій мірі є похмурим та удушливим, де майже відсутнє взаєморозуміння

---

<sup>1</sup>Гаршин В. М. Красный цветок. URL: [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUK EwjatbnBgdF9AhV29LsIHVG\\_C4IQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Faz.lib.ru%2Fg%2Fgarshin\\_w\\_m%2Ftext\\_0040.shtml&usg=AOvVaw3I\\_PXe8rgLzYsHIkLrLEU](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUK EwjatbnBgdF9AhV29LsIHVG_C4IQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Faz.lib.ru%2Fg%2Fgarshin_w_m%2Ftext_0040.shtml&usg=AOvVaw3I_PXe8rgLzYsHIkLrLEU) (Дата звернення 12.03.2023)

<sup>2</sup> Дьяченко Л. И. К истории развития психиатрической науки в Украине. URL: <http://www.psychiatry.org.ua/books/history/paper17.htm> (Дата звернення: 12.03.2023)

між людьми. Серед великої кількості алюзій та смислів, образ сабурової дачі можна також роздивлятися як мініатюру Харкова де божевільні се звичайні містяни а лікарі є уособленням охоронців порядку. Тут вам й знаменитий ботанічний сад, у вигляді саду при лікарні. Логічно, що у такому випадку похмурість та тіснота лікарні є відображення життя у самому Харкові, який був перенаселений людьми для свого часу, адже мав статус залізничного вузла, що й було причиною такої великої кількості людей, до речі, навіть сама залізниця згадується на початку самої повісті, адже головного героя привезли у лікарню саме на ній. Не дивлячись на те, яку трактовку образу сабурової дачі ми оберемо, чи се образ самої сабурової дачі та ретрансляція спогадів про перебування там самого автора, чи се алюзія на увесь Харків, висновок буде один, сей образ є хмурим, позбавлений радості, а також доволі тісний та задушливий. Звісно, Всеволод Гаршин вклав у свою розповідь набагато більше смислів, аніж просто створення образу якогось місця, проте роздивлятися ми їх не будемо, адже вони не мають відношення до нашої теми.

Для письменників XIX сторіччя Харків не був цікавим як образ або матеріал для створення літературних творів. На се вказує доволі мале висвітлення міста у художніх творах. Лише один письменник, Іван Бунін, у своєму романі приділяє багато уваги особливостям міста, що не роблять інші письменники його часу, проте навіть у нього Харків є одним з багатьох міст, які відвідує герой. Один з корифеїв української літератури, Григорій Квітка Основ'яненко, хоч й написав цілу п'єсу, проте не зовсім про Харків, а лише про його передмістя, яке вже сьогодні є частиною міста.

Григорій Квітка Основ'яненко у першу чергу приділяє увагу тодішнім звичаям людей, й намагається якомога точніше передати їхній світогляд та побут. Під його пером створюється комічний образ мешканця передмістя, як людини сварливою, грубої та недосвідченої. Таку людину не цікавить навколишній світ, через що такі країни як Франція для них є скоріше синонімом Ельдорадо. Доволі важливим є те, що у п'єсі зображено

Харківського військового, який бував на війні, й судячи з його розповідей про Францію, бував саме у Наполеонівських війнах. Однією з його характерних ознак є його манера спілкуватися на суржику, що відразу кидається у вічі. Це єдиний герой який не сміє повноцінно спілкуватися на українській мові. Військовий, як й писемні люди та пани, мають образ у першу чергу як людей хитрих. Образ харківського військового є важливим, тому що військові більше у ХІХ сторіччі як окремий елемент міста не виступатимуть, та й взагалі не згадуються. Пейзаж у першу чергу сільській, а про місто лише й згадка.

Купрін та Бунін навпаки, формують образ саме індустріального міста, акцентуючи увагу на запаху вугілля, яке постійно було у Харкові, залізниці та великої кількості електричного освітлення, яке у ХІХ сторіччі було одним з головних ознак індустріального міста, проте без багатоповерхівок, яких тоді ще не було. Бунін додає до цього образу важливу деталь згадуючи євреїв та їхні райони. Майже ніхто з сучасників Буніна та у майбутньому у першій половині ХХ сторіччя не згадуватиме єврейський елемент міста, хоч він мав значний вплив на життя Харкова до Другої світової війни. Окрім індустріальних рис, образ Харкова також насичений природою, а саме тополями, про які постійно згадується у “Житті Арсеньєва” та культурним центром у якому є велика бібліотека. Неодноразово згадується з містом й українська культура, адже саме у бібліотеці, саме тій бібліотеці, яку сьогодні харків’яни знають як бібліотеку Короленка, Бунін познайомився з творами Шевченка та інших українських авторів, а також був присутній на співах бандуристів. Це є важливим фактором адже показує Харків як місто осередок української культури.

Всеволод Гаршин єдиний письменник, який пише про Харків не прямо. Здогадатися, що місце дії відбувається у Харківській психіатричній лікарні може лише людина яка знайома з його біографією. Повість письменника створює темну атмосферу, описуючи напівтемні коридори, ванну кімнату де людям стає ще гірше, а головне нелюдське ставлення до пацієнтів, що лише

погіршує їх стан. Також згадується український елемент, а саме один із мед братів, який говорить по українськи. Головною особливістю повісті є те, що вона висвітлює одну із головних особливостей міста, найбільшу у Російській імперії психіатричну лікарню.

## Розділ 2. Образи Харкова у художній літературі початку ХХ сторіччя

ХХ сторіччя розпочалося з бурхливих подій, які фактично зруйнували старий світ, а разом із ним й старе уявлення про те, яким має бути мистецтво. Саме рубіж ХІХ – початку ХХ сторіччя став найплодовитішим у створенні нових течій та інструментів для вираження своїх думок, почуттів й т.д. у різних галузях мистецтва. Література не була виключенням й так з'явилися такі течії як модернізм, футуризм й т.д. Харків, який не мав довгої історії та не міг похвалитися видатними архітектурними пам'ятками класицизму, мабуть найкраще підходив не просто як столиця УРСР, а як у першу чергу столиця нової епохи у мистецтві, яке прагнуло викинути усе старе за борт сучасності. Особливу важливу роль Харків зіграв як центр для молодого покоління українських письменників, які у більшості з'їжджалися до новопроголошеної столиці з різних глибинок країни. Хтось з них бував у Харкові мимохіть так і не пізнавши місто ближче, для когось навпаки місто ставало осередком для майже усього подальшого життя, а інші, яких було насправді найбільше розривалися між новою та старою столицями, проте в кінці передавши вибір Києву, адже вже у 1934 році йому повернули статус столиці. У більшості усі письменники переїжджали до Харкова у мирній обстановці заздалегідь плануючи свої наміри, й тільки Велемир Хлебников потрапив до міста через надзвичайні обставини.

Відразу після першої світової війни на території розваленої Російської імперії розпочалася громадянська війна. Щоб уникнути мобілізації до арії Денікіна, Велемир Хлебников, написав листа до давнього знайомого, який працював у психіатричній лікарні. Той підробив результати й написав, що у поета тяжка психологічна хвороба, через що він з годом потрапив до харківської психіатричної лікарні. Важливо зазначити те, що харківський період у житті поета був найдовшим, адже зазвичай більше ніж на місяць Велемир Хлебников ніколи ніде не зупинявся. Окрім цього, сей період є

найплодовитішим по кількості створених їм віршів. Так Сабурова дача стала прихистком та криницею ідей для декількох митців. Перебування поета у Харкові не обмежувалося лише психіатричною лікарнею й плодовою працею. У 1920 році він знайомиться з Сергієм Єсеніним та Анатолієм Марієнгофом представниками течії імажиністів. Після знайомства, імажиністи вирішили, більше задля жарту, зробити Велемира Хлебникова “Головою земної кулі”, звісно ради жарту.

Після усіх цих подій поет поїде до Ростову, а потім далі мандрувати країною, й більше ніколи його доля не буде пов’язана із Харковом. Не дивлячись на те, що Велимир Хлебников не міг постійно жити на одному місці, Харків став тим місцем, де він затримався на довше всього, й се не пройшло не помітно для його творчості. Є три вірша у яких поет зачіпає тематику пов’язану з Харковом, які він написав у період з 1918 по 1920 роки, проте один з цих віршів, а саме “Харьковское оно” ми досліджувати не будемо, адже хоч у самій назві і йдеться про Харків, по змісту автор у вірші не звертається до тематики міста та не створює якихось образів, тому для нашого дослідження він не має інтересу.

Вірш Велемира Хлебникова “Полужелезная изба...” не зовсім присвячений місту, а більше громадянській війні, а саме наступу Денікіна, але для Харкова там також знайшлося місце. Важливою особливістю вірша є те, що автор у ньому створює образ Харкова під час громадянської війни, що є великою рідкістю. Увесь початок вірша набагато більше присвячен Всеволоду Гаршину чия пам’ять на думку автора шанували саме у Харкові. Також згадується й психологічна хвороба письменника, через яку йому доводилося перебувати у тій же самій психіатричній клініці, що й Велемиру Хлебнику, а потім й його самовбивство. Після цього поет ще сильніше нагнітає атмосферу малюючи похмурий пейзаж де над похмурою долиною несуться хмари, а сильний вітер чомусь робить тіні довшими. Також важливо підмітити, що разом із сим пейзажем проскакують слова проте, що все так, як було колись,

тобто у старі часи, що просто неприпустимо для футуриста. Через декілька десятків рядків поет знову повертається до образу Харкова, й починається се повернення з запитання про актуальні новини, на що відповідають про падіння Харкова й скоре падіння Києва від військ білогвардійців. Далі Велемир Хлебников описує наслідники приходу білогвардійських військ, заможні люди знову змогли жити своїм життям роз'їжджаючи у своїх екіпажах й радіючи перемогам військ Денікіна, проте на фоні сього поет показує наприклад, що повністю розграбили Старо-Московську вулицю, а самі білогвардійці полонених не беруть, через що великі втрати з обох сторін, й у місто привозять багато трупів бійців, які забивають собою кімнати училища аж до стелі, й щоб ще сильніше нагнітити атмосферу поет порівнює убитих з нікому не потрібними дровами та полінами. До сього він ще додає проблеми з медикаментами, які дуже дорого стоять, й від яких майже немає ніякої користі. Після сього увага переключається на Москву та подальші події громадянської війни. Вже лише під кінець вірша тематика знову повертається до України, й тут поет вже більше зосереджується на загально-українському образі села, ніж конкретно міста Харкова, але сей епізод є важливим з декількох причин. По-перше, навіть у все-українському образі він більшою мірою звертається до Слобожанщини. По-друге, у часи громадянської війни Харків представляв з себе те саме, що представляв й у XIX сторіччі, тобто хоч він й вважається місто більша частина міської забудови була селянською, а тому образ українського села, який творить автор, зачіпає й міське життя того часу. Зоряне небо, Велемир Хлебников, порівнює з дітворою, й далі описує типовий пейзаж з білими хатами мазанками які оточують квіти. Відразу після сього він змінює настрій й демонструє претензії його сучасників, які кричать до курганів, до своїх предків, про війну з садибами. Після сього пейзаж різко змінюється знову на похмурий, навіть холодний. Далі доволі складно піймати сенс сказаного поетом, проте можна чітко зрозуміти, що настали часи смутку й люди проливають сльози, а до Харкова хтось їде, проте автор не конкретизує хто саме, можливо се контратака більшовиків, а можливо автор мав на увазі

якусь конкретну людину. Що цікаво, саме місто поет не називає на пряму, а дає йому назву “долина червоної квітки”, що є відсилкою до твору Всеволода Гаршина – “Червона квітка”. На цьому кінчається вірш.<sup>1</sup> Вірш “Полужелезная изба...” мабуть створює один із самих похмурих та депресивних образів Харкова. Найбільше у ньому переважає смерть, яка зачіпає усіх. Усюди несправедливість та постійна ворожнеча, яка переливається у насилля й навіть зачіпає вже давно померлих людей, які поховані у козацьких курганах. У творі відчувається не любов, як мінімум не сприймання поглядів білогвардійців, проте якихось дифірамб у бік більшовиків теж не має, що створює відчуття спостереження за подіями та Харковом зі сторони.

Через рік, Велемир Хлебников пише іншого вірша під назвою “Город будущего”, який вже присвячує повністю місту Харків. Перше, що кидається після першого прочитання, се неймовірно велика кількість скла а також геометричних фігур. Стикаючись із сим відразу стає зрозуміло, що поет створює образ саме Харкова у майбутньому. Вірш починається з опису площі, навколо якої знаходяться будинки повністю зі скла, й щоб читачу се було зрозуміло, Хлебников додає, що від застосування каміння вирішили повністю відмовитись, але натомість не відмовилися від використання деревини. Замість привичної нам назви, поет називає місто Сонцестан. Що важливо, далі згадується й про вчених які йдуть у ніч. Також доволі частий мотив усіх футуристів про знищення старого, а під старим мається на увазі уся культура минулого, а також про відмову від прикрас на показ. Разом із сим говориться про палаци для звичайних мешканців, що буде уособлювати собою відплату за знуцання над звичайними людьми з боку поміщиків, тобто поет використовує один із найпопулярніших мотивів більшовиків у його час. Після сих стає доволі складно зрозуміти символічні описи, наприклад, не зрозуміло,

---

<sup>1</sup> Хлебников В. В. Полужелезная изба.. URL: <https://ollam.ru/classic/rus/hlebnikov-velimir/poluzheleznyaya-izba> (Дата звернення 15.02.2023)

про яких саме старців віщунів які слухали гам людства йде мова, чи се головні ідеологи комунізму, чи поет говорить про когось іще, або взагалі ні про кого, й тут не має сенсу шукати якихось смислів. Не зрозуміло також про який саме храм іде мова. Чи се старий християнський храм, але б се суперечило футуризму й взагалі новим течіям, які релігію викидали із сучасністю з люттю, тому зрозуміти узагалі про кого йде мова вельми складно. Якщо може здатися, що далі стане куди краще з розумінням, й автор перестане робити неймовірні хитросплетіння смислів, то се лише здається, адже далі, аж до самого кінця зрозуміти хоча б щось вельми складно. З усього написаного зрозуміло лише одне – Харків майбутнього се місто скла, бо мотив про скло й що усе буде зроблено зі скла пронизує вірш від початку й до кінця. Не дивлячись на надмірну заплутаність смислів, Велемир Хлебников у далекому 1920 році, хоч й частково, проте передбачив майбутнє, адже вірш написаний ще до того, як було збудовано Госпром. Так, звісно від каміння, а точніше бетону, відмовитися не змогли, проте сьогодні, у XXI сторіччі у Харкові, хоч й не у великій кількості, проте присутні будівлі, які хоч з натяжкою, але можна назвати будівлями повністю зі скла.<sup>1</sup>

У своїх двох віршах 1919 та 1920 років Велемир Хлебников створює два різних образи Харкова. У першому вірші се мабуть найпохмуріший образ, але доволі цінний тим, що зображує місто під час громадянської війни, другий вірш має образ Харкова у майбутньому, де усе переважно зроблено зі скла та трохи з дерева, але щось ще зрозуміти, що хотів сказати автор вельми важко через заплутаність символів. Проте не дивлячись на тяжке розуміння символів, або доволі сильної гнітючої атмосфери, обидна образи Харкова є доволі унікальними, як й для самого міста, так й для жанру футуризму в цілому.

Також футуризм представлений й у українській літературі. Семенко Михайль, чиє літературне життя постійно протікало між Києвом та Харковом,

---

<sup>1</sup> Хлебников В. В. Город будущего. URL: <https://rvb.ru/20vek/khlebnikov/tekst/001stihi/116.htm> (Дата звернення 15.02.2023)

є чудовим представником цієї течії. У Києві письменник організував зустрічі майже усіх українських футуристів, а у Харкові заснував новий часопис “Нова Генерація”. Неформальною штаб квартирою редакції стало кафе “Пок” на вулиці Сумській. Кафе розташовувалося відразу за театром Леся Курбаса “Березіль” на вулиці Сумській. Проте точної інформації, де воно було, немає. Історикам та дослідникам періоду «розстріляного відродження» у Харкові доводиться лише гадати. Найімовірніше кафе “Пок” розташовувалося у підвальному приміщенні будинку № 7 або будинку № 10 на вулиці Сумській. Обидві будівлі було знесено за невдалої спроби реконструкції.<sup>1</sup>

Свій вірш “Форт – Харків”, який опублікували у 1929 р., Семенко Михайль починає з похмурих пейзажів. Для поета Харків 1929 року виглядав, як похмуре брудне місто з обшарпаними не красивими будинками, лиш чий вигляд просить “руйнацьких рук”. На околицях міста поет виділяє багаточисленість заводів й фабрик, чиї труби сягають до неба. Як й інші українські поети, Семенко згадує про пагорби, які навколо Харкова, та прогнозує, що у майбутньому вони будуть забудовані багатоповерхівками. Потім йде опис центру Харкова з його дорогами, які “вливаються” у річку Лопань. Повітря Харкова наскрізь просочено ядовитими викидами автомобілів та АМО. Згадується кафе “б.Пока”, але інформації про нього знайти не вдалося. Далі згадується вулиця Сумська, хоч її прямо не називають. Се зрозуміло зі згадувань театра та бюста Гоголя, які стоять один напроти одного на вулиці Сумській. Поет перераховує українські журнали, які читали харків’яни у його час: “Всесвіт”; “Нова Генерація”; “Культура та побут”; “Вісті”. Також згадується ДВУ, яке було поруч із кіосками.

Вірш “Форт – Харків” Семенка Михайла з одного боку є зразковим футуристичним віршем початку ХХ сторіччя, де є мотиви знищення старого й

---

<sup>1</sup> Любов Якимчук. Михайль Семенко: від футуризму до тероризму URL: <http://litakcent.com/2012/12/27/myhajl-semenko-vid-futuryzmu-do-teroryzmu/> (Дата звернення 27.09.2022)

прогнозування розбудови міста у конструктивістському стилі, з іншого автору деяких місцях відходить від футуристичних прогнозів та показує нам Харків 20-х років.

Семенко Михайль був не єдиним українським поетом, який відобразив Харків у своїй творчості. Одним з таких поетів був Павло Тичина, якого вважають одним із найталановитіших поетів, якщо не усього ХХ сторіччя, то як мінімум першої половини. На думку Юрія Смолича уся доба української літератури починаючи з 1910-х, та закінчуючи 1960-ми можна назвати “епоху Тичини”. Його перебування у Харкові співало із закінченням раннього періоду творчості митця, у якому переважала тематика смерті, скоріш за все навіяна тодішньою літературною модою або юнацьким ідеалізмом. Там швидко знайшов однодумців, адже до Харкова, як до столиці усе більше й більше з’їжилася молодь України з інших міст.<sup>1</sup>

У перший рік перебування у місті, тобто 1923 року Тичина пише ряд влучних віршів, які так й називаються “Харків”. Перший вірш починається з питання, яке відкриває проблему образу Харкова питаючи у нього де “його” обличчя, але сим його звернення не кінчається, а продовжується іншим запитанням, а саме до кого Харків кличе? Як раз у таких малих деталях й розкривається поетичний талант Павла Тичини, адже окрім розкриття відомої проблеми відсутності у Харкова єдиного образу, він ще й запитує, хто потрібен цьому місту, кого саме кличе місто, й якщо йти далі то поет питає, “кого” Харків кличе створити собі образ? Лише в двох коротесеньких строках поет зумів передати головні проблеми які стосуються образу Харкова. Далі йде опис простору де знаходиться місто. Доволі точне визначення, що Харків “утруз” серед горбів, а під горами тут маються на увазі високі кручі, які є як у самому Харкові, так й на його окраїнах. Се доволі важлива особливість для

---

<sup>1</sup> Ушкалов Л. В. Два світлі генії поезії. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=7876> (Дата звернення: 26.11.2022)

міста, адже Слобожанщина се у першу чергу просторий степ, й Харків розташований в одному з рідкісних місць, де є природні високі пагорби. Вже через декілька строк з'являється й мотив степу, який перегукується з мотивом волі та випуску щирих емоцій, які поет передає словами “чортового сина”, але тут не зовсім зрозуміло, чи поет хоче нам сказати, що як тільки виїхати з міста то поринаєш у простори, де відчуваєш свободу, або він нам говорить про те, як місто вже починає поглинати собою й степ, адже відразу після поля йдуть строки з пролетарським мотивом заводу. Можливо, що друга теорія буде ближча до істини, адже саме на окраїнах міст найчастіше будують заводи й саме навколо них селяться люди, а так як вони не далеко від Харкова, то вони швидко стають частиною міста. Для Павла Тичини не існує єдиного образу Харкова, через се й початок вірша звучить як “Харків, Харків де твоє обличчя?”. У кінці вірша поет підсумовує, що обличчя Харкова у Донбасі, тобто, що Харків фактично є копією Донбасу, проте свого власного особливого образу не має.<sup>1</sup>

У своєму другому вірші присвяченому Харкову, який був написаний також у 1923 році. Заголовок той самий. Сам вірш складається з чотирьох частин: перша, вступна є у більшій мірі описом вулиць; друга, пронизана мотивом вітру; третя, говорить про обов'язок та природу; четверта, заключна, дослівно повторює першу й тим самим нагадує навіть більше пісню ніж вірш.

У вступній частині Павло Тичина створює кількома штрихами у розмірі п'яти строк образ нічних вулиць Харкова. Так, у темі рухаються не пішоходи, або машини, а самі вулиці, до того ж навіть тротуар сам вицокує, проте не зрозуміло, що саме він вицокує, кроки, або се нагадування цокоту годинника, про який згадується через декілька строк. Що важливо, так се те, що годинник над головою є єдиною річчю, яка не просто дає світло, а навіть горить. Потім згадується трамвай, який перебігає провалля. Окрім архітектурних та

---

<sup>1</sup> Тичина П. Г. Харків 1. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7109> (Дата звернення: 12.04.2023)

технічних виробів, поет одною строчкою вельми мітко згадує й про те, як втілюються природні умови у Харкові. Так, що сніг, що березневих дощ для Павла Тичини є синонімами мочару. Тут й втілюється вміння жонглювати смислами слів, адже мочар означає з одного боку багно, а з іншого трясовина, тобто болото.<sup>1</sup> Й справді через велику кількість чорнозему, після сильних дощів він стає вельми в'язким, наче болото, а про велику кількість багна на снігу від домашніх та вуличних тварин можна й не говорити.

Друга частина вірша, яка уся пронизана стихією вітру починається з дикого степу. Як було вже з'ясовано з попереднього розбору вірша Павла Тичини диким краєм, або степом називали Донбас, проте конкретно у цьому випадку, скоріш за все ніякого порівняння з Донбасом не має, й автор просто називає ландшафт, на якому розташований Харків, як дикий степ, без ніякого прихованого сенсу. Після цього згадується й сам вітер, який такий же дикий, як й самий край, а до того ж рвачкий настільки, що здатен розривати телефонні проводи, які поет називає струнами. Окрім руйнацької сили вітру, у вірші описується його довгий шум над головою.

Третя частина зосереджується більше на природі та ландшафті міста Харкова. Так для поета ландшафт Харкова се у першу чергу яри які покриті кущами. Далі йде схожий по структурі рядок, проте він вже говорить про дахи будівель, які прямо таки нависають один на одного. Разом із природою Павло Тичина пише про злидні а також хвороби такі як тиф. Разом з усім сим згадується й про обов'язок, який скиглить й висить над дощем та головою. Узагалі ця частина віршу є водночас найдеприсивнішою та найзагадковішою.

Четверта частина є дослівним повтором першої, тим самим закріплює вірша й ще більше надає йому музичності.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/p/4/814/2> (21.03.2023)

<sup>2</sup> Тичина П. Г. Харків 2. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=7275> (Дата звернення: 23.03.2023)

Останні два вірша Павла Тичини з тою самою назвою “Харків” під нумерацією три та чотири майже не мають у собі ніяких описів міста. Лише у кінці третього вірша, поет згадує про Харків.

Увесь третій вірш пов’язаний з жінками, яких Павло Тичина перелічує називаючи їх іменами культових героїнь багаточисельних творів та опер. Далі поет говорить про свій досвід з жінками та згадує еротику й ласкавість яку порівнює із бризами. Тільки після цього у вірші згадується місто, хоча місто на пряму й не називається, й зрозуміти, що річ йде саме про Харків можна лише з назви. Поет згадує площі, театри й навіть газети, проте не називає якихось конкретних адресів. Проте просто перелічуванням діло не обходиться. Далі у вірші втонується, що тільки у сих місцях Павло Тичина може знайти не вітринних мрійників, а друзів, які мають у собі горіння до якогось діла, а також конкретику у своїх діях та словах. Після цього поет згадує товариства, де серед працівників згадує молоду дівчину, яку називає “юнка”, яка звертається до нього модним тоді зверненням “товариш”. Тичина виділяє се слово у лапки, щоб вказати на те, що мається на увазі саме формальне звернення того часу, а не щире привітання.

Четвертий вірш є найбільш незрозумілим та загадковим. Не дивлячись на його назву, нічого про саме місто в ньому не йдеться, а якщо і йдеться, то занадто завуальовано, через що зв’язок із Харковом розривається. Скоріш за все Павло Тичина й не планував приховувати якісь думки пов’язані з містом, й від самого Харкова тут може бути лише натхнення на написані строки під час прогулянки чи спогляданню із вікна. Головним мотивом вірша є осінь, а разом із нею смерть. Хоч якийсь міський пейзаж взагалі відсутній. Після декількох строк опису осені, йде монолог, проте кому він належить не зрозуміло, адже автор не вказує хто його промовляє, се може бути навіть туман, адже саме після того як він підкрався й починається монолог, проте якщо се туман, то не зовсім зрозуміло, чому далі річ заходить про розстріли. Також потрібно зауважити, що монолог належить декільком особам, адже

вживається лише “нас” стосовно того або тих, хто сей монолог промовляє. Під кінець вірша монолог закінчується тим, що “нас” просить його пристрілити, адже неможливо жити через велику кількість гною. Що означає сей гній, до чого тут розстріли й як усе се взагалі пов’язано із Харковом лишається тільки гадати. Можливо вірш міг бути комусь адресований, й та людина або люди розуміли гру символів, проте ніяких присвячень комусь автор до вірша не написав, тому що хотів сказати Павло тичина у 1923 році сим віршом про Харків не зрозуміло.

Чотири вірші Павла Тичини про Харків між собою нічим не пов’язані, окрім назви. Лише в двох із них повноцінно створюється образ міста, третій вірш лише частково звертається до міської тематики говорячи більше про особисте життя поета, четвертий вірш узагалі не має у собі образів міста й взагалі не зрозуміло, що спільного у нього між назвою та самим контекстом. Поет у своїх віршах намагався створити правдивий образ міста свого часу, з його брудними від дощу вулицями, брудним таючим снігом, великою кількістю будинків які нависають один над одним й т.д.

Через 8 років після написання Тичиною свого першого вірша про Харків, Сосюра пише вірша з такою ж самою назвою, й на початку додає епіграф першої строки Тичининою вірша про Харків. Тут молодий поет не тільки намагається осягнути образ Харкова, а ще й вступає у дискусію з вже признаним поетом, й сам визнає його велич пишучі “український великий поет” про Тичину, й навіть велич визнаного поета не лякають Сосюру. Сам вірш починається з особистої передісторії знайомства Сосюри з Харковом, а саме як молодий поет після бурхливих подій першої світової та революції потрапляє у місто й перше, на що звертає увагу, се на суцільний гам кварталів, потягів. Вже на самому початку Сосюра пише, не тільки про те що він бачить, або чує, а ще й свої відчуття, й у першу чергу він відчуває робітниче обличчя міста, тим самим визначаючи образ Харкова, як пролетарського міста, що ми й бачимо у подальших його строчках, де він з головних символів Харкова

приводить ХТЗ серп та молот й т.д. У середині вірша Сосюра сперечається з Тичиною, а саме на ґрунті того, що Тичина порівняв Харків з Донеччиною, а Сосюра не згоден з сим, й каже, що образ Харкова у ньому самому, й що Тичині не вдалося побачити й відчутти се місто. Їхній погляд на місто поєднує те, що в обох випадках обидва поета кажуть, що місто є пролетарським.<sup>1</sup>

Окрім мастодонтів української поезії початку ХХ сторіччя, образ Харкова творили й менш відомі сьогодні митці. Одним з таких був Павло Коломієць. Хоч поет народився у Конотопі й з Харковом більша частина його життя не була пов'язана, проте се місто залишило свій відбиток у його творчості. Він залишив після себе невеликий спадок творчості через свою короткочасну смерть.<sup>2</sup> Молодий поет вельми сильно знаходився під впливом творчості Тичини, що ми можемо побачити з самої першої строки, а саме той же самий мотив міста між горбами. Увесь вірш пропитаний мотивом заліза. На перший погляд у читача може виникнути непорозуміння зі строчкою де написано “там металеві дамби й бомби”. Не вельми ясно, що точно мається на увазі, але скоріш за все се мотив заводів де переважно щось кують, тоді “бомби” можна пояснити як гам під час виробництва, той самий гам, який лунає й у багатьох інших поетів про Харків. Сю гіпотезу підтверджують подальші строки в яких згадано про гномів які стають титанами, а головне ремесло гномів пов'язано з виробництвом чого небусть з металів. У Павла Коломійця в першу чергу Харків асоціюється з металом, який у самому кінці вірша трансформується у “залізний крик”. Се є особливістю Харкова Коломійця, у якого не просто гам, а цілий крик.<sup>3</sup>

Не лише заводами й робітничою темою обмежується образ Харкова у віршах. Відомий свого часу радянський поет Миколай Асеев повністю

---

<sup>1</sup> Сосюра Володимир. Поезії. Київ. Радянський письменник. 1975 С. 91 (320 с.)

<sup>2</sup> Юрій Винничук. Невідоме Розстріляне Відродження. Харків: Фоліо. 2016. С.12 (768 с.)

<sup>3</sup> Павло Коломієць. Харків. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17164> (Дата звернення 27.09.2022)

відійшов у своєму образів міста від пролетарської естетики. Що важливо, так се те, що його життя було тісно пов'язано з Харковом. Тут він й отримав вищу освіту та знайшов своє кохання, тому вірш, який присвятив поет цьому місту є доволі інтимним.

Сей вірш не скільки опис міста, скільки мотив повернення до рідного міста у якому не був давно. Про це й говорить сама назва “Поездка в гости к харьковским вузовцам”, а так як харківський університет був вагомим етапом у житті поета, то ця поїздка є особливою. Асеєв називає Харків “новим містом”, та показує як місто швидко росте за рахунок приїхавших селян. У вірші також показано, що місто активно українізується й що з усіх сторін чути українську мову та вивіски з гордими написами. У цьому місці також є мотив крику й гаму, який продовжується до кінця вірша. У кінці вірша згадується й гам поїздів які їдуть до Харкова. Таким же самим шляхом сюди їде Миколай Асеєв до своїх вузівців.<sup>1</sup>

У вірші відсутня пролетарська естетика, натомість поет один з небагатьох, хто зафіксує активну українізацію та приїзд до міста великої кількості селян. Для нього се вже не те місто, яке було колись, а вже нове, про що він й говорить. Сей вірш є інтимним так як для Асеєва тут у першу чергу важливий приїзд до вузівців.

Окрім відомих поетів, свої вірші присвячували місту Харків також ті, чий імена навіть серед дослідників літератури ХХ сторіччя мало хто згадає. Одним з таких поетів є Михайл Валентинович Кульчицькій для якого Харків є рідним містом. У своєму вірші присвяченому місту, поет відображає з одного боку особистий погляд на місто, а з іншого боку виділяє головні особливості міста, які підмічали й інші поети до нього й після нього.

---

<sup>1</sup> Асеєв Н. Н. Поездка в гости к харьковским вузовцам. URL: <https://traumlibrary.ru/book/aseev-ss05-03/aseev-ss05-03.html#s001013> (Дата звернення: 12.04.2023)

Вірш починається з щирих слів про любов до рідного міста. Далі автор говорить про міцність міста та порівнює її з потиснутими руками. У цьому короткому рядку, автор влучно дає власну характеристику міста, а саме міцність міста тримається не на кремезних архітектурних проектах, чи силі заводів, а на взаємодовірі та взаємоповазі жителів на що й натякають потиснуті руки. У двох послідуючих рядках Михайл Кульчицький грубими мазками створює візуальний образ міста. У першу чергу для автора місто є зеленим з великою кількістю парків де протікають голубі ізвилисті річки. Подібний образ є доволі особливим, адже на початку ХХ сторіччя поети та письменники намагалися у першу чергу передати технічні інновації, а також особливі архітектурні споруди. Далі поет продовжує тематику пов'язану з природою пишучи про свою любов до Харкова покритим білим снігом а також коли покритий зеленню. Доволі рідким тут є саме згадування зими, адже образи зимового Харкова ми можемо знайти ще тільки у Івана Буніна або Павла Тичини. Потім автор порівнює шелест листя із “шелестом” шин автомобілів, які роз'їжджають по широких площах міста. Потім поет підкреслює особливість міста, яку підмічали майже усі письменники як до нього, так й після нього, а саме залізницю яка пов'язує місто з країною набагато сильніше ніж зірку сузір'я. Після цього Михайл Кульчицький у самому кінці вірша зачіпає військову тематику й каже, що якщо почнеться війна й повіє дим гармат то він готовий як за Харків так й за країну відати своє життя.<sup>1</sup>

Одними з головних особливостей створених образів міста Харків Михайлом Кульчицьким є зв'язок міста з природою. У вірші відсутня будь яка пролетарська тематика так популярна у його час, натомість поет говорить про любов до засніженого Харкова. Окрім цього вірш створює образ гармонії індустріальних технологій з природою у місті. Саме тому такий інтимний

---

<sup>1</sup> Кульчицький М. В. Харьков мой город. URL: [http://atimopheev.narod.ru/KulchitskiyMihail/KulchitskiySamoeTakoe.html#КНИГА\\_МихКульчицки\\_й\\_Харьков-МойГород](http://atimopheev.narod.ru/KulchitskiyMihail/KulchitskiySamoeTakoe.html#КНИГА_МихКульчицки_й_Харьков-МойГород) (Дата звернення 12.05.2023)

образ Харкова який створює Михаїл Кульчицький є важливим для нас не дивлячись на непопулярність у сьогоденні віршів цього поета.

Згадування Харкова на початку ХХ сторіччя не обмежується лише поетичними творами. Як на початку ХІХ сторіччя створення образу Харкова розпочалося з комедійної п'єси, так й на початку ХХ сторіччя перший великий твір який фактично зробив зріс населення міста був комедійною п'єсою за авторством Миколи Куліша. Ця п'єса припадає на передостанній період творчості автора, який розпочався у 1926, а закінчився у 1930. Український літературознавець, Андрій Кравченко, вважає цей період найплодовитішим у десятирічному творчому шляху письменника. Саме з 1926 по 1930 було написано найбільшу частину творчого доробку, а самі твори відрізняються більшою якістю та їдкою соціальною критикою.<sup>1</sup>

У самому початку п'єси Микола Куліш демонструє головну проблематику свого твору, опір політики українізації населення міста Харків, й важкість життя україномовного населення. Усе дійство твору двигает одне єдине бажання Мина Мазайла змінити своє прізвище на російське, адже вважає, що це дасть йому престижу, а кращої можливості для кар'єрного росту. Тут потрібно відразу зазначити, що як назва твору, так його сюжет є відсилкою автора на іншу українську п'єсу "Мартин Боруля" Івана Карпенка-Карого. У творі класика української літератури ХІХ ст. головний герой також бажає змінити своє прізвище, через те, що воно йому здається занадто селянським. Тому на думку головного героя у нього та його дітей не може бути нормального майбутнього. Головною відмінною рисою творів цих авторів є те, що у Івана Карпенка-Карого волі батька противиться донька, яка до того ж не бажає виходити заміж по розрахунку<sup>2</sup>, а у творі Миколи Куліша волі батька

---

<sup>1</sup> Кравченко А. Є. Драматизм національного стилю: Творчість Миколи Куліша. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7933> (Дата звернення: 17.03.2023)

<sup>2</sup> Іван Карпенко-Карий. Мартин Боруля. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=6622> (Дата звернення 14.01.2023)

протистоїть син, який не просто противиться волі батька, й йде у зовсім протилежному русі, вивчає українську мову та пізнає рідну культуру. Микола Куліш фактично бере створений Карпенком-Карим сюжет, та змінює антураж ХІХ ст. на модерний лад, тим самим актуалізуючи сю тематику для своїх сучасників.

Не тільки українська класика, а й події початку ХХ ст. надихали молодого автора. Так на самому початку п'єси він відображає реалії свого часу. Мина Мазайло прийшовши до дому розповідає історію, як він дізнавався про зміну прізвища. Ось приклад з самої п'єси: “Список осіб, що міняють своє прізвище. Минько Панас на Мінервина Павла. Читаю, не розумію. Вайнштейн Шмуель-Калман-Беркович на Вершиних Самійла Миколайовича — читаю; Засядь-Вовк на Волкова, читаю, Ісидір Срайба на Алмазова”.<sup>1</sup> Зі слів Мина Мазайла ми бачимо, що серед суспільства у першу чергу змінювали свої прізвища українці та євреї. Серед українців змінювали імена ті, хто просто хотів позбутися свого українського імені й змінити його на російське, як на прикладі: Засядь-Вовк на Волкова, інші позбувалися імен, які моли релігійний окрас, такі як Ісидір Срайба. Ісидір є доволі давнім грецьким іменем, проте на території Русі прийшло із хрещенням, й у подальші століття сприймалося на території України, Білорусі та Росії як ім'я церковне адже асоціювалося з християнським мучеником – Ісидором Хіоським.

Продовжуючи тему з прізвищами, то в іншій сцені, вже син Мина Мазайла, Мокій у бесіді з Улею розповідає їй про українські прізвища. Їх він протиставляє російським, які називає “солодко-міщанськими”<sup>2</sup>. У його словах українські прізвища постають оригінальними та демократичними. Паралельно з сим Микола Куліш актуалізує для свого часу українські прізвища, акцентуючи увагу на їхньому антирелігійному контексті, який був тодішнім

---

<sup>1</sup> Куліш, М. Мина Мазайло. Харків. Літературний ярмарок. 1929.С. 21

<sup>2</sup> Там само... С. 25

трендом,<sup>1</sup> на прикладі – Загнибога. Далі автор також порівнює та вказує на схожість українських прізвищ із західноєвропейськими. Якщо українські – Убийвовк чи Семиволос то західноєвропейські – Вассерман, тобто вода-чоловік чи Лекок, тобто півень.

Від початку й до кінця п'єси постійно згадується українізація, й навіть Мокій замість того, щоб хотіти кохати Улю, бажає її у першу чергу українізувати. Товариш комсомолец Мокія, Губа, розповідає про те, що серед робітників харківських заводів за останній час збільшився попит на україномовну літературу.<sup>2</sup> Подібну картину початку ХХ сторіччя на Україні показує й відомий український лінгвіст Юрій Шевельов, або ще як його знають Шерех. В одній із своїх статей лінгвіст говорить про те, що з 1923 року українські видавництва стрімко переходять на україномовний контент. Паралельно з книгодрукуванням українізується й українська преса на цілих 85%. Разом з усім сим майже повністю зникає російськомовний театр, а майже усі найкращі приміщення передаються україномовним трупам.<sup>3</sup> Таким чином Микола Куліш створює образ, який майже у повній мірі відповідає реальним подіям у галузі друку. Взагалі, подібна політика того часу визивала бурхливі суперечки як серед інтелігенції так й серед звичайного населення, що ми й побачимо у п'єсі. Затонський В. Н. в одній із своїх статей присвяченим українському питанню писав у 20-х роках, що українізація має великі досягнення, адже до складу уряду УСРР ввійшло понад 36.6% українців з яких добре володіють українською мовою лише 23.9%.<sup>4</sup> Сьогодні подібні

---

<sup>1</sup> Вільховий Ю. В. Антираелігійна політика в СРСР... URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6628/1/Vilhovoy.pdf> (Дата звернення 25.04.2023)

<sup>2</sup> Куліш, М. Мина Мазайло. Харків. Літературний ярмарок. 1929. С. 95

<sup>3</sup>Юрій Шевельов. Принципи і етапи большевицької політики щодо слов'янських мов в ССРСР. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov\\_Yurii/Pryntsypy\\_i\\_etapy\\_bolshevitskoi\\_polityky\\_schodo\\_sloviatskykh\\_mov\\_v\\_SSSR/](https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov_Yurii/Pryntsypy_i_etapy_bolshevitskoi_polityky_schodo_sloviatskykh_mov_v_SSSR/) (Дата звернення: 17.09.2022)

<sup>4</sup> Затонський В. Національна проблема на Україні. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online\\_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003151](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003151) (Дата звернення: 27.04.2022)

показники можуть здатися доволі малими й точно не будуть синонімом успішної українізації, проте на для того часу подібні показники були й справді високими, адже у Харкові перебувала російськомовна більшість, на що також вказує Микола Куліш у своїй п'єсі. Так Тарас Мазайло, родич Мазайлів із Києва, розповідає як йому відразу по приїзду кинулося у вічі, що напис на вокзалі “Харків” проте до кого би він не звертався, а усі розмовляють лише російською мовою й навіть дивуються тому, як хтось розмовляє українською. Взагалі вокзал є візитівкою міста, адже більшість героїв, які приїждять до Харкова отримують перші враження саме від вокзалу. Так само й Тьотя Мотя отримує негативні враження від відвідування вокзалу. Її обурило те, що замість “Харьков” великими літерами на в'їзді було написано “Харків”. Українізація згадується також й у самому кінці п'єси. Так Мина Мазайла звільняють з роботи через те, що він регулярно та старанно робив опір українізації. Сей малий фрагмент є доволі важливим, адже створює образ того, що на початку ХХ сторіччя на території УРСР українізація проходила в жорсткому режимі. Микола Куліш, якого у першу чергу цікавило відображення соціальної тематики його часу й тут відображає реальні події. Так, заради того, щоб українізувати службовців державного апарату по всій Україні створюється сітка „Курсів Українознавства”, що стають осередками не тільки навчальної, але й наукової діяльності над проблемами українського мовознавства. При цьому усім робітникам державного апарату без винятків потрібно було за певний час вивчити українську мову, після чого здати мовні іспити. Якщо ж працівник завалував їх то йому заборонялося займати посади на території України, але до тих пір, поки він усе таки не здасть їх.<sup>1</sup> Саме такі образи українізації, які майже у всьому відповідають реальним подіям й зображує Микола Куліш.

---

<sup>1</sup> Юрій Шевельов. Принципи і етапи большевицької політики щодо слов'янських мов в СССР. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov\\_Yurii/Pryntsypy\\_i\\_etapy\\_bolshevytskoi\\_polityky\\_schodo\\_slovianskykh\\_mov\\_v\\_SSSR/](https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov_Yurii/Pryntsypy_i_etapy_bolshevytskoi_polityky_schodo_slovianskykh_mov_v_SSSR/) (Дата звернення: 17.09.2022)

Окрім соціальних та культурних потрясінь й змін, Микола Куліш зображує буденні дрібниці його часу. Доволі цікавою та інтимною є розповідь Улі, про те як вони гуляли разом з Мокієм. Вона є показовою тому, що автор демонструє що саме сприймалося як романтична прогулянка на початку ХХ сторіччя. Найголовніші деталі розказані Улею се печення п'ять штук та зельтерська вода з сиропом. Про яке саме печиво йдеться мова, автор не уточнює, тому скоріш за все марка печива не має значення. Під зельтерською водою автор безумовно не має на увазі німецьку воду, адже у той час так називали будь яку мінеральна соляно-вуглекислу воду.<sup>1</sup> Взагалі серед українських письменників на початку та у середині ХХ сторіччя стало прийнято зображувати якісь особливі зустрічі, особливо романтичні під час яких п'ють зельтерську воду.<sup>2</sup> Саме такий образ романтичної сцени початку ХХ сторіччя створює Микола Куліш з п'ятью печенням та зельтерською водою із сиропом. Окрім романтичних епізодів, письменник зображує один із головних наукових трендів початку ХХ сторіччя – антропологію. Хоч вона активно розвивається ще з ХІХ сторіччя, проте різні расові теорії стають найбільш популярними наприкінці ХІХ сторіччя й на початку ХХ. Нажаль, яку саме книжку бере Мокій Мазайло, коли говорить про антропологію та раси нам невідомо, адже автор не дає ні назви ні будь яких натяків. Не дивлячись на се, головним тут навіть є не популярність расових теорій, а те, що Мокій з пафосом говорить про те, що саме наука доведе вірність його твердження. Узагалі для першої половини ХХ сторіччя, особливо на територіях які були під впливом СРСР було характерним явищем піднесення науки як джерела істини, та доволі часте протиставлення її релігії, з якою комуністи активно боролися. Навіть через такі невеличкі кумедні сцени Микола Куліш фіксує для нас важливі події того часу.

---

<sup>1</sup> Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/p/3/556/1> (17.04.2023)

<sup>2</sup> Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/zeljtersjka> (17.04.2023)

Усі персонажі у п'єсі “Мина Мазайло” є відображенням того чи іншого прошарку населення початку ХХ сторіччя. Для письменника було вельми цікавим зробити соціальний зріз свого часу, а також зіштовхнути різні прошарки між собою щоб наочніше показати їх мрії, вподобання, світогляд й т.д. Той чи інший прошарок може представляти як один персонаж так й декілька.

Мина Мазайло, його дружина, донька та син є відображенням цілої сім'ї службовців початку ХХ сторіччя. У п'єсі представлений розкол між сином та іншими членами родини на підґрунті українізації, яку підтримує лише син. Через се, батько його дружина та донька створюють образ родини службовців, які не сприйняли українізацію та намагаються всіляко її уникати. Головною причиною зміни своєї фамілії для Мина Мазайла є з одного боку психологічна травма з іншого комплекс національної меншовартості, яка проявляється у тому, що усе українське в очах героя представляється як провінційне, а українізація представляється як створення з людей провінціалів. Психологічна травма полягає у тому, що ще з гімназійських часів однокласники глузували з його фамілії й ні одна дівчина не хотіла, на його думку, спілкуватися з ним через сю фамілію. Далі травма поглиблювалася, через, з одного боку накручування та комплексів самого головного героя з іншого боку приводом ставали й подальші насмішки з фамілії “Мазайло”. Усе се в комплексі призвело до того, що для Мина Мазайла не тільки його українська фамілія стала асоціюватися з чимось поганим, а усе українське почало асоціюватися з негативом. Не дивлячись, що Микола Куліш висміює наміри головного героя протягом усієї п'єси, проте не можливо не відмітити й драматизм того, що сі наміри з'явилися через довге спілкування головного героя з людьми які мали або шовіністичні погляди що до українства, або просто для яких усе українське асоціювалося виключно з селом. Таким чином сам Мина Мазайло також є образом українців, які з самого дитинства підвергалися травлі та глузуванню через їхнє національне походження, що у подальшому ставало психологічною

травмою у сприйнятті себе. Саме такий образ службовця українця, який через постійну травлю почав соромитися свого національного походження й у подальшому знелюбив свою культуру й чинив опір українізації.

Син Мазайлів, Мокій, є уособленням громадян, які навпаки сприйняли українізацію та всіляко її підтримували. Тут важливо також відмітити, що Мокій Мазайло тісно товаришує з комсомольцями й у палких спорах розділяє їхню точку зору. Ся дрібниця є важливою, адже фактично через неї автор говорить, що саме за комсомольцями є правда та майбутнє, адже Мокія автор виділяє як єдиного героя, який йде вірним шляхом. Навідміну від свого батька, для якого українська культура тісно пов'язана з провінцією, тобто селом, то для Мокія долучення до української культури означає стати більш кориснішим для громадян, а також стати людиною освіченою та ученою. Іншою паралеллю із батьком є те, що й Мокій бажає змінити свою фамілію, проте, якщо батько хоче змінити її на російську, то Мокій до фамілії Мазайло бажає додати приставку "Квач", тим самим зробити її більш українською. Також доволі цікавими є коротенькі епізоди у яких Мокій постійно сперечається що до вимови тих чи інших слів із Тарасом Мазайлом. Так як Тарас Мазайло є уособленням минулого України, то тут простежується не просто суперечка родичів, а суперечка України XIX сторіччя, та нової України початку XX сторіччя. Окрім самоукраїнізації, Мокій намагається українізувати оточуючих його людей. Мабуть єдиний персонаж, якого Мокій точно зумів українізувати, або точніше сказати підштовхнути до подальшої українізації є Уля. Саме такий образ прошарку тодішнього населення, яке підтримувало українізацію й створює Микола Куліш.

Уля є образом людей, які не вважають себе українцями, проте до українізації ставляться байдуже. Микола Куліш показує, що людей які вже зайняли якусь із сторін майже не можливо переконати у чомусь, проте людей які ще не зайняли якусь із сторін, можна перетягнути на той чи інший бік барикади, чим й займається Мокій. Головною особливістю Улю на тлі інших

персонажів є те, що вона не має упередженого ставлення до української культури, для неї вона не є ні поганою ні цікавою. Саме ця особливість героїні стає причиною, чому Мокію вдається її заохотити до українізації. Також, що важливо, для неї, як для жінки доволі важлива є краса, Мокій розуміючи се, розповідає про український національний індекс де описує образ красивої жінки. Се зачепило Улю, й вона почала придивлятися та асоціювати себе із тим красивим образом українки, який створив Мокій. Ось такий образ населення для якого є байдужа українізація, але не має упереджених уявлень, й який можна підштовхнути до українізації.

Одним із найяскравіших персонажів п'єси є безумовно Тьотя Мотя, сестра дружини Мина Мазайла, Лини, з Курська, яка приїхала до Харкова. У сій персоні Микола Куліш вмістив образ з одного боку людей, які ведуть буржуазний образ життя, тобто одягаються в усе нове, полюбляють розкіш, а з іншого частину населення України, яке ставиться вкрай ворожо до усього українського та має радикальні шовіністичні погляди. Тут відразу потрібно прояснити той момент, що головною особливістю між тіткою Мотрею та Мином Мазайлом є те, що у другого у першу чергу комплекс меншовартості на національному підґрунті й він є звичайним службовцем без буржуазних замашок, а у першої великодержавні та шовіністичні погляди що до усього українського народу. Доволі цікавою деталю є те, що тьотя Мотя є насправді українкою, про се свідчить епізод, коли Уля розповідає про український національний індекс, й після сього тьотя Мотя починає міряти свої ноги перевіряючи, чи відповідають вони сьому індексу. Тит самим Микола Куліш зображує саме частину українського населення, яке фактично вже асимілювалося у російській культурі та прониклися великодержавною ідеологією. Вона не вважає галичан за частину як українського, так й взагалі слов'янського населення, а українська мова для неї лише штучна австрійська виробка. Для неї немає ніякої різниці між росіянами та українцями. Доволі показовим є те, що найбільше та найпалкіше тьотя Мотя сперечається з

Тарасом Мазайлом, який з одного боку тримається зовсім протилежних поглядів, проте доволі часто по своїй суті, має шовіністичні погляди що до російського населення, й навіть сам се визнає відкрито. Одним з найпоказовіших моментів які розкривають характер тьоті Моті є одна з суперечок із Тарасом Мазайлом, у якій вони виясняли, а на якій мові усе таки розмовляли козаки. Як для першої, так й для другого, у першу чергу важливим є доказати свою точку зору, а не дістатися істини у питанні, через се замість конструктивного діалогу на основі історичних фактів обидва сперечаються на тему, чи розмовляв Тарас Бульба українською мовою, що є абсолютним абсурдом, так як се вигаданий персонаж однойменного художнього твору. Не дивлячись на безглуздість таких дискусій, тьотя Мотя усе одно продовжує настоювати на своїй точці зору. Саме такий образ асимільованих російською культурою українців й втілює у своїй п'єсі Микола Куліш.

Одним із важливих персонажів також є Тарас Мазайло. Микола Куліш майже усім своїм персонажам дає символічні імена, й у випадку Тараса Мазайла, його ім'я відсилає нас до усім відомого українського поета та художника Тараса Шевченка. Як Тарас Шевченко захоплювався добою козаччини так й Тарас Мазайло чуючи знайому фамілію Тертика питає у хлопця чи він не пов'язаний із отаманом Максимом Тертикою, на що хлопець зніяковіло відповідає, що його батько пролетарій, а Тарас Мазайло уточнює, що він питає, чи не з роду він Тертики який був курінним отаманом Переяславського куреня у XVII сторіччі. Дружина Мина Мазайла з жахом згадує про Тараса кажучи, що в нього й кури розмовляють по українські. Доволі пророчим є суперечка Тараса, Мокія, Мина й інших під час якої він каже, що радянська українізація є зло, адже робиться вона задля того, щоб виявити усіх українців після чого знищити їх. Доволі іронічно, що сам автор, який у більшій мірі імпонував Мокію та його думкам, через символічний образ Шевченка передбачив майбутнє. Також важливою деталлю є одна з реплік Тараса, де він у суперечці з Тьотею Мотею визнає себе як шовініста, тим самим

Микола Куліш у чому прирівнює його до Тьоті Моті, яка хоч себе відкрито не називає шовіністкою, проте усі її репліки та дії по відношенню до усього українського мають вельми шовіністичний характер. Таким чином, Микола Куліш, через персонажа Тараса Мазайла створює образ дещо застарілого українця зі старої столиці Києва, який одночасно з сим є символом Тараса Шевченка. Як й Шевченко, Тарас Мазайло захоплюється минулим, а у першу чергу козачиною, не довіряє комуністам й має шовіністичні погляди щодо російської культури. Фактично се є образом Української культури ХІХ сторіччя, її минулого яке ще сучасники Миколи Куліша могли хоч й у малій кількості проте зустріти.

Баранова-Козино, вчителька російської мови яку замовив собі Мина Мазайло, не дивлячись на її другорядну роль є доволі важливим персонажем для п'єси, адже фактично уособлює у собі великий прошарок населення того часу, тих, хто ностальгує за царською епохою та не поділяє сучасного курсу. Сі погляди вчительки російської мови проявляються під час розмови з Миною Мазайло на їхньому першому уроці. Вона згадує ті часи, коли до революції викладала російську мову у дівочій гімназії імператриці Марії Феодорівни, дружини Миколи II. Порівнює те, як починали уроки тоді та зараз. Головна особливість початку уроку в школах на її думку полягає у тому, що до революції обов'язково потрібно було співати молитву, а ті хто запізнювався після занять зализалися аж на дві години у класі й тим самим втрачали можливість вчасно пообідати. Також важливою деталлю є те, що Баранова-Козино не займалася викладанням як у гімназіях так й приватно цілих десять років після війни. Чим вона заробляла собі на життя усі ці десять років нажаль автор не каже, проте з її слів ми точно можемо сказати, що людям які звикли до дореволюційного укладу життя доволі важко знайти своє місце в новому світі, особливо у справах, якими вони люблять займатися. Окрім її поглядів у самій п'єсі Микола Куліш дає коротесеньку замальовку зовнішнього вигляду вчителькі, яка дає нам змогу уявити собі хоч й доволі

схематичний візуальний образ. Описує її як потерту даму, щоб се не значило, у довоєнному вбранні. Після Першої світової війни та революції у СРСР доволі швидко змінився жіночий одяг, який став більш відкритішим та набагато простішим ніж раніше.<sup>1</sup> Ось такий образ, вже потертих ностальгуючих людей, яким важко знайти собі місце у різко змінившомуся світі й створює Микола Куліш.

Як у свій час Квітка Основ'яненко першим у художній літературі створив образ Харкова, а точніше харківського передмістя зробивши зріз тодішнього населення, так й Микола Куліш створив перший великий твір на початку ХХ сторіччя у своїй п'єсі "Мина Мазайло" у якому зобразив вже соціальні зміни та зафіксував як різні прошарки населення реагують й намагаються жити під час них. Зосереджуючись на соціальних змінах у суспільстві та змальовуванні прошарків населення сим, автор продовжує традицію яка склалася у ХІХ сторіччі в українській літературі. Через різних героїв, або групи героїв Микола Куліш зображує різні прошарки населення початку ХХ сторіччя й акцентує увагу на тому, як вони ставляться до українізації. Образ українізації, який створив автор, показує, що вона у більшості проходить поверхнево, хоч й місцями має жорсткий характер. Поверхневість українізації проявляється у тому, що хоч й змінюються назви на українську мову, та як кажуть комсомольці попит на україномовну літературу збільшився, проте не дивлячись на се, коли Тарас Мазайло приїжджає до Харкова, то помічає, як усі розмовляють російською, й навіть дивуються його українській вимові, а у загсі люди міняють свої прізвища на будь які, тільки не на українські. Жорсткість українізації проявляється у тому, що Мина Мазайла в кінці п'єси таки звільняють з роботи та систематичне ухилення від українізації, що не позбавлено історичності, адже подібні випадки й справді були. Сама українізація поділило населення тодішньої

---

<sup>1</sup> Как советский авангард изменил кино. <https://youtu.be/muFf8YpGx8I?t=723> (Дата звернення: 16.04.2023)

України на різні групи які по різному ставилися до цього явища. Основні групи, які представлені у п'єсі се: націоналісти; комсомольці; шовіністи а також люди з національною меншовартістю. Націоналістів представляє Тарас Мазайло, родич із Києва, який є уособленням української культури минулого й навіть самого Тараса Шевченка. Не дивлячись на його пронаціональні погляди, він ставиться до українізації якщо неворожо, то з великою недовірою. Корінь цієї недовіри криється у тому, що для нього українізація се лише метод пошуку справжніх українців, щоб потім усіх разом їх знищити. Він постійно з усіма сперечається, особливо з тьотею Мотею та Мокієм Мазайлом. Якщо причина суперечки з тьотею Мотею полягає у радикальній різниці їх поглядів, то суперечки з Мокієм є уособленням дискусії минулого та майбутнього. Комсомольців представляє Мокій Мазайло, а також його три товариша, які правда у п'єсі є більше фоном для Мокія ніж самостійними персонажами. Мокій настільки активно займається вивченням української мови та культури, що навіть Рина помічає, що за час самонавчання встигло перегоріти аж три лампочки. Зі своїми товаришами вони обговорюють становище україномовної преси та в цілому культури у їхній час. В цілому через Мокія, Микола Куліш, показує, що майбутній розвиток української культури саме за комсомольцями. Шовіністичну частину населення у першу чергу уособлює сестра дружини Мина Мазайла, тьотя Мотя з Курська. Її образ є також уособленням асимільованої частини населення України російською культурою. Ворожість до усього українського проявляється фактично у всьому, так з самої першої сцени з нею, тьотя Мотя говорить про жахливу подію, яка трапилася з харківським вокзалом й під “жахливою подією” розуміє зміну назви з російської “Харьков” на українську “Харків”. Також автор показує нам кашу в її світогляді у сценах, де вона з іншими дискутує на тему української національності, то вважаю чи її росіянами, то чимось окремим проти пов'язаним із росіянами, а галичан узагалі за слов'ян не вважає. Для неї українська культура є не більше, ніж австрійською вигадкою. У різних випадках її підтримує Мино Мазайло. Останній прошарок населення, який

зображує Микола Куліш є українці з національною меншовартістю. Їх уособлює уся родина Мазайлів окрім Мокія, проте на перший план автор висуває саме Мина Мазайла, який фактично є головним героєм п'єси. Головною причиною появи національної меншовартості є цькування з самого дитинства середовищем у якому росла дитина за національне походження. Для головного героя усе українське асоціюється з провінційним, тобто селянським, через се, на його думку українізація є спробою зробити з поважних людей звичайними селяками. Створюючи образ Харкова початку ХХ сторіччя, для Миколи Куліша було важливим зафіксувати не косметичні зміни, не зміну ландшафту або побудову будинків у новому архітектурному стилі, а відобразити населення міста. Для нього Харків у першу чергу се не будівлі, а мешканці, які проживають у сих будівлях й саме їхні образ створює автор у п'єсі “Мино Мазайло”.

Комедійний образ Харкова відобразився не лише на сцені театру, а також у невеличких розповідях які виходили з під пера Остапа Вишні. Його невеличка усмішка під назвою “Як із Харкова зробити Берлін” має у собі ряд цікавих епізодів, які вмуровують в історію кумедні подробиці з буденного життя харків'ян. Сама назва твору вказує на орієнтацію письменника на західну культуру. Початок та кінець твору фактично є його обрамленням, адже однакові по смислу. Так з самого початку твори письменник дає коротку характеристику усього харківського населення. Для харків'ян, та і взагалі усіх українців, він дає характеристику через народну думу про те, як козак дивиться на сокола й бажає їм стати. До цього він додає ще характеристику усьому українському суспільству як вельми повільного у русі. У самому кінці твору, де Остап Вишня повертається до характеристики містян вказує, що замість простого мріяння та споглядання, українському народу потрібно діяти тут й зараз.<sup>1</sup> На момент написання твору, тобто 1930 року, у Харкові вже було

---

<sup>1</sup> Вишня О. Як із Харкова зробити Берлін (збірка). URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Vyshnia/Yak\\_iz\\_Kharkova\\_zrobyty\\_Berlin\\_zbirka/#:~:text=Книгу%20Остапа%20Вишні%20«Як%20із,Вишні%20до%20Німеччини.](https://chtyvo.org.ua/authors/Vyshnia/Yak_iz_Kharkova_zrobyty_Berlin_zbirka/#:~:text=Книгу%20Остапа%20Вишні%20«Як%20із,Вишні%20до%20Німеччини.) (Дата звернення 17.03.2023)

повноцінне таксі, про яке згадує письменник, але ніяких характеристик чи особливостей обслуговування у харківському таксі наведено не було, проте про візників Остап Вишня написав багато. У візників була розвага, дивитися як їхній кінь кусає людину, яка підійшла занадто близько. Особливо ретельно було описано обслуговування візників клієнта. Найчастіше вони збиралися гуртом у людних місцях. Якщо який клієнт підізве до себе візника то прибіжить увесь гурт, через що пасажиру доведеться протискуватися крізь нього, що би сісти до когось, а коли він се зробить, то інші візники, до яких клієнт не сів, починають перегороджувати дорогу візнику з пасажиром та бити його коней. Можуть навіть й пасажирів ненароком вдарити. При цьому письменник з іронією каже, що харківські візники набагато кращі й виселіші ніж німецькі. Остап Вишня у своєму творі створює не тільки образи харків'ян а й міста взагалі. Окрему частину твору автор присвятив бруку на вулиці Свердлова, яка сьогодні називається Полтавський шлях. З іронією автор пише, що вона була побудована моряками під командуванням капітана далекої плавби, й саме через се коли їдеш у маршрутці по сій вулиці, вас буде гойдати й трясти як під час сильного шторму. Для вирішення проблеми з мостовими в Харкові, й приведення їх до стану німецьких Остап Вишня, знову іронічно, його твір пестрить іроніями, каже, що потрібно дати завдання харківському міськгоспу на термін приблизно чотириста або п'ятсот років, проте не менше, адже тоді почнеться бюрократизм та тяганина. Очевидно, що автор доволі товсто натякає на неефективність та повільне вирішення проблем пов'язаних з інфраструктурою у Харкові. На останок Остап Вишня коротесенько пише про річку Лопань. У творі вона має образ занадто мілкої та незначущої як для міста столиці того часу, а якось збільшити її не є можливим, тому автор бачить вихід з сієї ситуації лише такий: або Харків перенести на Дніпро; або Дніпро у Харків. Звісно, Остап Вишня говорить й про інші шматки буденного життя Харкова, проте на відміну вже досліджених, у інших він не розкриває їх особливості, а лише вказують, що потрібно зробити, щоб було як у Берліні, тому до теми дослідження вони не мають ніякої відношення.

Коротесенький твір “Як із Харкова зробити Берлін” пера Остапа Вишні зображує нам хоч й у кумедній формі, проте доволі реалістичні уривки образів буденного життя Харкова початку ХХ сторіччя, а саме 1930-х років. Твір відроджує для нас те, як виглядала вулиця Полтавського Шляху коли вона була ще Свердлова, звичаї та якість обслуговування візників й т.д. Усі ці подробиці, й те з якою любов’ю їх зображує автор створюють у читача не обурення стосовно поганої дороги, або поганих манерів візників, а навпаки, симпатію до подібного. Може навіть здатися, що існування міста Харкова просто неможливе без цих недоліків. У цьому й полягає талант Остапа Вишні, щоб вміло й комічно показати те, так щоб ще й викликати у нас усмішку й навіть симпатію, від чого ми б були обуренні дізнайся про це з новин, або іншого літературного твору.

Початок ХХ сторіччя був вельми кризовим й сумбурним періодом у історії, проте разом із тим у культурі стався бум нових напрямків та стилів, які доволі часто відкидали усе, що було до них. Як не дивно, проте саме цей період став, мабуть, найбільш плодотворим для міста Харків, яке порівняно з іншими містами не могло похвастатися давньою історією, або зразковою класичною архітектурою. Також не менш важливу роль зіграв й статус столиці УРСР, що стало магнітом для переселення населення з глибинки. Саме на початку ХХ сторіччя письменники та драматурги усе активніше почали брати місто за основу своїх творів. Також важливо те, що за створення образу міста також долучилися поети які у ХІХ сторіччі узагалі не звертали уваги на Харків. Одними з перших, хто почав висвітлювати Харків у віршах були україномовні поети Павло Тичина, Володимир Сосюра та Семенко Михайль.

Павло Тичина присвятив місту цілих чотири вірша, проте лише два з них повноцінно пов’язані з головною тематикою. Два інших вірша звертаються до міста мало й у першу чергу несуть особисті переживання та моменти з життя поета. З одного боку у своєму першому вірші поет констатує, що Харків не має свого власного образу й є лише копією Донбасу, проте з іншого у свої

віршах підкреслює особливості міста тим самим фактично створюючи можливо і не повний, проте образ міста. Або Павло Тичина й сам не розумів, що своїми віршами створює образ Харкова, або не вважав підмічені їм особливості міста як повноцінний образ. Так чи інакше, його вірши представляють нам Харків як доволі важке місто, у якому будівлі нависають одна над одною, а з просторів передмістя залітають сильні вітри, а разом з ними й похмура погода із брудом. Окрім цього у Павла Тичини є фрагмент який має також й вірш Володимира Сосюри, а саме пролетарська тематика, й якщо Тичина згадує її лише мимохіть, то ось вже Сосюра акцентує на ній увагу й перелічує харківські заводи як ХТЗ, ДЕЗ й т.д. На відміну від Павла Тичини який вбачав образ Харкова у Донбасі Сосюра вбачає сей образ у самому місті. У образі Харкова Павла Коломійця ми бачимо вже знайомі образи заводів з їхнім гамом та шумом, проте у нього в кінці вірша усе се трансформується у “залізний крик”.

Інший україномовний поет Семенко Михайль, на відміну від своїх колег не тільки творив образ Харкова свого часу, проте й пророкував його долю. Усі пророкування зводяться до того, що місто позбудеться свого старого обліку й стане величезним мегаполісом у якому всюди будуть хмарочоси. Що до образу Харкова його часу, то Семенко Михайль не пішов далі своїх колег, тому його образ перегукується з образами Павла Тичини та Володимира Сосюри. Так само, як й у інших поет створює похмурий образ, який підсилюють заводи з високими трубами які викидають у повітря дим, а разом з ним і сморід. Вулиці, які вливаються у річку Лопань, проте разом із сим, Семенко Михайль додає й інтимні подробиці згадуючи улюблене кафе, а тож театр напроти бюсту Гоголя. Через се його образ міста має також нотки затишку.

Російськомовні поети початку ХХ сторіччя також доволі активно створювали образ Харкова у своїх віршах. Вельми цікавим є те, що хоч вони й не спілкувалися з україномовними поетами, проте їх образи Харкова доволі часто перегукуються з ними. Вже знайомі образи харківських доріг, а також

вокзалу у вірші Михаїла Кульчицького. Проте не дивлячись на очевидні перегукування з україномовними поетами, російськомовні поети у своїх віршах підмічали особливості міста, яких не має ні у Павла Тичини, ні у Володимира Сосюри ні у когось ще. Так у Михаїла Кульчицького в кінці вірша нависає напруга пов'язана з можливою війною та готовності віддати своє життя за Харків якщо вона почнеться. Також його Харків має набагато більше простору ніж наприклад Харків Тичини, завдяки згадуванню широких площ. В стороні від усіх стоїть вірш Миколи Асєєва, чий образ Харкова майже не має паралелей з іншими, хіба тільки теж саме згадування про вокзал та гомін. У вірші згадується активна українізація, а також вплив селянського населення, яке мігрувало у місто, через що, поет називає його вже новим, зовсім не схожим на старий, тобто дореволюційний Харків. Окремо від усіх інших поетів знаходиться Велемир Хлебников, який хоч й футурист, й мав би по стилю бути схожим на Семенка Михайла, проте таким не є. Він єдиний, хто створив образ Харкова під час громадянської війни й се мабуть один із самих похмурих та депресивних образів серед існуючих. Разом з тим, він у другому вірші створив образ Харкова у майбутньому, який не схожий на інші футуристичні образи міст майбутнього, особливо Харкова. Для нього у першу чергу се буде місто зі скла, повністю зі скла. Окрім сього у вірші є багато символічних моментів, які нажаль сьогодні доволі складно зрозуміти. Саме се й робить образи Велемира Хлебника вельми унікальними на фоні інших.

Хоч в україномовній поезії й не має згадування про активну українізацію, проте се є в першому драматичному творі ХХ сторіччя про Харків, за авторства Миколи Куліша. Узагалі доволі символічним є те, що як у ХІХ сторіччі першим великим твором який описував Харків була п'єса комедія, так й на початку ХХ сторіччя перший великий твір який бере за основу соціальні зміни в місті також є п'єсою комедією. У першу чергу твір робить акцентна українізації, та ставлення до неї різних прошарків населення. Сама українізація хоч й проходить усюди й навіть інколи має жорсткий

характер, проте проходить вона поверхнево. Автор ідеалізує харківських комсомольців, за якими вбачає майбутнє не тільки міста, а й країни. Стара українська культура постійно сперечається й ворогує з російськими шовіністами, й взагалі не довіряє нічому новому. У п'єсі Микола Куліш створив образ звичайної сім'ї службовця, яка починає розриватися через українізацію. Окрім комедії у театрі, також був розповсюджений новий жанр "усмішка" створений українським письменником Остапом Вишнею. В одному з таких своїх творів, він зобразив образ Харкова, де висміяв і повільний бюрократизм, низьку якість інфраструктури, грубощі візників й т. д. При цьому не виникає якогось обурення с приводу цього, навпаки, здається, що саме таким й має бути Харків, що без цих недоліків він перестане бути самим собою.

## Висновки

Харків, який порівняно з іншими містами України не може похвалитися давньою історією, або особливими архітектурними пам'ятками, усе одно став матеріалом для створення його образу багатьма письменниками, як українськими, так й російськими. Історія створення образу міста сягає початку ХІХ сторіччя, проте се не означає, що місто різко стало цікавим об'єктом для письменників. На се вказує доволі мале висвітлення міста у художніх творах. Лише один письменник, Іван Бунін, у своєму романі приділяє багато уваги особливостям міста, що не роблять інші письменники його часу, проте навіть у нього Харків є одним з багатьох міст, які відвідує герой. Першим хто узагалі згадав у своїх художніх творах Харків, був Григорій Сковорода, проте згадування міста обмежилось лише назвою збірки байок, й ніякого образу міста та й взагалі хоч щось, що б нагадувало місто – відсутнє. Інший український письменник який звернувся до образу Харкова, був Григорій Квітка Основ'яненко основоположник короткої прози в українській літературі. Проте відразу потрібно зазначити, що хоч він й написав цілу п'єсу, проте не зовсім про Харків, а лише про його передмістя, яке вже сьогодні є частиною міста. Григорій Квітка Основ'яненко відає пріоритет у зображенні тодішніх звичаїв людей, й намагається якомога точніше передати їхній світогляд та побут. Під його пером створюється комічний образ мешканця передмістя, як людини сварливою, грубої та недосвідченої. При цьому, деякі персонажі можуть таїти у собі відбиток історичних подій, які відбувалися далеко по за межею Харкова. Таким персонажем є харківський військовий, ветеран наполеонівських війн. На се нам вказують його бойові розповіді у яких він описує свою подорож аж до Франції. Однією з його характерних ознак є його манера спілкуватися на суржику, що відразу кидається у вічі. Се єдиний герой який не вміє повноцінно спілкуватися на українській мові. Образ, Осипа Скорика автор ставить в один ряд з панями та писарями, а про усіх їх батьки Уляни говорять, як про людей хитрих, що підтверджується по ходу сюжету.

Проте варто зазначити, що хитрість Осипа зіграла більше позитивну роль, ніж негативну.

Вже наприкінці XIX – початку XX сторіччя Купрін та Бунін навпаки, формують образ саме індустріального міста, акцентуючи увагу на запаху вугілля, яке постійно було у Харкові, залізниці та великої кількості електричного освітлення, яке у XIX сторіччі було одним з головних ознак індустріального міста. Окрім індустріальних рис, образ Харкова також насичений природою, а саме тополями, про які постійно згадується у “Житті Арсенєва” та культурним центром у якому є велика бібліотека. Бунін у першу чергу зосереджує увагу на відображенні революційно налаштованих міщан які не займають якихось особливих посад. Це пов’язано з тим, що роман є у більшій мірі автобіографічним, через це автор зображував тільки те, що бачив та пережив сам. Також його образ Харкова невід’ємно пов’язаний з українською культурою, адже то тут то там згадується Шевченко, або з’являється бандурист. Всеволод Гаршин єдиний письменник, який пише про Харків не прямо. Здогадатися, що місце дії відбувається у Харківській психіатричній лікарні може лише людина яка знайома з його біографією. Повість письменника створює темну атмосферу. Головною особливістю повісті є те, що вона висвітлює одну із головних особливостей міста, найбільшу у Російській імперії психіатричну лікарню. При цьому трив безумовно стоїть осторонь від інших творів, й у першу чергу це пов’язано з тим, що автор не ставив собі за головну мету відобразити якісь особливості Харкова.

Початок XX сторіччя був вельми кризовим й сумбурним періодом у історії, проте разом із сим у культурі стався бум нових напрямків та стилів, які доволі часто відкидали усе, що було до них. Як не дивно, проте саме цей період став, мабуть, найбільш плодотворим для міста Харків, яке порівняно з іншими містами не могло похвастатися давньою історією, або зразковою класичною архітектурою. Також не менш важливу роль зіграв й статус столиці УРСР, що

стало магнітом для переселення населення з глибинки. Саме на початку ХХ сторіччя письменники та драматурги усе активніше почали брати місто за основу своїх творів. Також важливо те, що за створення образу міста також долучилися поети які у ХІХ сторіччі узагалі не звертали уваги на Харків. Першим поетом, який описав у своєму вірші був футурист Велемир Хлебников. Він єдиний, хто створив образ Харкова під час громадянської війни й се мабуть один із самих похмурих та депресивних образів серед існуючих. Навіть повість Гаршина не створює такий негативний образ. Похмурість та негатив пов'язані з тим, що до Харкова завозили багато поранених та вбитих, які фактично займали усі приміщення до самої стелі. Разом з тим, він у другому вірші створив образ Харкова у майбутньому, який не схожий на інші футуристичні образи міст майбутнього, особливо Харкова. Для нього у першу чергу се буде місто зі скла, повністю зі скла. Про щось інше доволі складно сказати, адже символічні хитросплетіння якими рясніє вірш сьогодні вельми складно зрозуміти. Також образ Харкова створював й україномовний футурист Семенко Михайль. У своєму вірші “Форт – Харків” поет пророкує що місто позбудеться свого старого обліку й стане величезним мегаполісом у якому всюди будуть хмарочоси. Окрім пророкувань він також створює образ сучасного йому міста. Поет створює похмурий образ, який підсилюють заводи з високими трубами які викидають у повітря дим, а разом з ним і сморід. Вулиці, які вливаються у річку Лопань, проте разом із сим, Семенко Михайль додає й інтимні подробиці згадуючи улюблене кафе, а тож театр напроти бюсту Гоголя. Окрім футуристів образ Харкова створювали й найвидатніші україномовні поети свого часу. Одним з таких був Павло Тичина. На думку Юрія Смолича усю добу української літератури починаючи з 1910-х, та закінчуючи 1960-ми можна назва “епохою Тичини”.<sup>1</sup> присвятив місту цілих чотири вірша, проте лише два перших з них повноцінно пов'язані

---

<sup>1</sup> Ушкалов Л. В. Два світлі генії поезії. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7876> (Дата звернення: 26.11.2022)

з головною тематикою. У своєму першому вірші поет констатує, що Харків не має свого власного образу й є лише копією Донбасу. Його вірші представляють нам Харків як доволі важке місто, у якому будівлі нависають одна над одною, а з просторів передмістя залітають сильні вітри, а разом з ними й похмура погода із брудом. Окрім Павла Тичини про Харків писав й Володимир Сосюра, який у своєму вірші вступив у дискусію із Павлом Тичиною. Поет акцентує увагу саме на пролетарській тематиці та перелічує харківські заводи як ХТЗ, ДЕЗ й т.д. На відміну від Павла Тичини який вбачав образ Харкова у Донбасі Сосюра вбачає сей образ у самому місті. Пролетарську тематику продовжує й інший україномовний поет Павло Коломієць. Так у його образі Харкова ми бачимо вже знайомі образи заводів з їхнім гамом та шумом, які в кінці вірша трансформуються у “залізний крик”. Характерно те, що хоч україномовні та російськомовні поети майже не підтримували між собою спілкування, а що важливо не обмінювалися творчими напрацюваннями, їх образи Харкова мають схожі риси. Так у них також присутні й ті ж самі заводи, широкі площі, вокзал й т.д. Проте є у російськомовних поетів й особливі відмінності. Миколи Асєєва, чий образ Харкова майже не має паралелей з іншими віршами. У вірші згадується активна українізація, а також вплив селянського населення, яке мігрувало у місто, через що, поет називає його вже новим, зовсім не схожим на старий, тобто дореволюційний Харків. Хоч в україномовній поезії й не має згадування про активну українізацію, проте се є в першому драматичному творі ХХ сторіччя про Харків, за авторства Миколи Куліша. У першу чергу твір робить акцентна українізації, та ставлення до неї різних прошарків населення. Сама українізація хоч й проходить усюди й навіть інколи має жорсткий характер, проте проходить вона поверхнево. Особливу симпатію автор відчуває до комсомольців, яких на фоні інших персонажів ідеалізує. У п'єсі Микола Куліш створив образ звичайної сім'ї службовця, яка починає розриватися через українізацію. Також смішив публіку й Остап Вишня, проте не п'єсами, а своїм власним жанром “усмішкою”. У його образі, Харків постає містом з повільним

бюрократизмом, низькою якістю інфраструктури, грубими візниками й т. д. При цьому не виникає якогось обурення з приводу цього, навпаки, здається, що саме таким й має бути Харків, що без цих недоліків він перестане бути самим собою. Проте не дивлячись на доволі позитивний сплеск у літературі кінця 20-х початку 30- років деякі митці на підсвідомому рівні почали відчувати тривогу та напругу. Один з російськомовних поетів наприкінці 30-х років написав провокуючого вірша, де передбачив війну. Окрім напруги що до війни у його вірші присутні вже знайомі образи харківських доріг, а також вокзалу у вірші Михайла Кульчицького. Проте його Харків має набагато більше простору ніж наприклад Харків Тичини, завдяки згадуванню широких площ.

Починаючи з XIX сторіччя образ Харкова був переважно сільським а усіх мешканців зображували у комічній формі. Про Харків як саме індустріалізоване місто у художній літературі почали відображати лише наприкінці XIX сторіччя. Проте не дивлячись на явну індустріалізацію все же доволі сильно відчувається зв'язок міста із природою. На початку XX сторіччя з появою різноманітних нових течій та жанрів ускладнився й образ Харкова. Під час громадянської війни Харків мав доволі похмурі образи. У 20-х роках XX сторіччя похмурість образу залишилася, проте вже не була такою сильною, як під час громадянської війни. Доволі сильно проявилася пролетарська тематика особливу увагу в якій приділялося наявності заводів у Харкові. Також був футуризм, який зображував Харків майбутнього, й що важливо, частково те майбутнє, яке описувалося у віршах стало дійсністю сьогодні. Наприклад хмарочоси, або будівлі зі скла й т.д. Також нікуди не ділася й комічна форма, в якій висміювалися бюрократизм, соціальні потрясіння погана інфраструктура й т.д.

Протягом XIX – початку XX сторіч відображення побуту харків'ян майже не змінилося. Головні зміни обумовлені самою епохою, яку описують автори. На початку XIX століття Григорій Квітка-Основ'яненко показує побут

передмістя Харкова проте у дещо деформованій формі у бік комедії. Наприкінці XIX – початку XX сторіччя Іван Бунін підійшов доволі серйозно до відображення того Харкова, у якому він колись був. Через це ми маємо важливі деталі з побутового життя Харкова, хоча потрібно зазначити що твір відображає лише побутове життя революційно налаштованої верстви населення яка найчастіше займає низькі посади у бухгалтеріях або працює на заводі. Вже на початку XX сторіччя відображення побуту повертається знову до комедії, але тепер не тільки у п'єсі, а ще й у малій прозі. Єдина відмінність творів Миколи Куліша та Остапа Вишні лише в описі епохи, проте інструменти такі ж самі, як й у Григорія Квітки-Основ'яненка, що фактично означає повернення до того, з чого усе почалося.

Образ Харкова був створений через такі жанри: комедія, роман, оповідання, усмішка та вірш. Найбільш специфічним жанром серед усіх інших є усмішка, яку активно у свій час розробляв Остап Вишня. Сьогодні не користується великою популярністю.

Твори з XIX по початок XX сторіччя були написані у: Григорій Квітка-Основ'яненко – “Сватання на Гочарівці” 1835 рік; Всеволод Гаршин – “Красный цветок” 1883 рік; Олександр Купрін – “Белый пудель” 1904 рік; Велемир Хлебников – “Полужелезная изба...” 1919 рік “Город будущего” 1920 рік; Павло Тичина “Харків I, II, III, IV” 1923 рік; Іван Бунін “Жизнь Арсеньева” 1927 рік; Семенко Махайль “Форт - Харків” 1928 рік; Микола Куліш “Мина Мазайло” 1929 рік; Павло Коломієць “Харків” 1929 рік; Миколай Асєєв “Поездка к харьковским вузовцам” 1930 рік; Остап Вишня “Як із Харкова зробити Берлін” 1930 рік; Володимир Сосюра “Харків” 1931 рік; Михаїл Кульчицький “Мой город” 1939 рік.

## СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Асеев Н. Н. Поездка в гости к харьковским вузовцам. URL: <https://traumlibrary.ru/book/aseev-ss05-03/aseev-ss05-03.html#s001013> (Дата звернення: 12.04.2023)
2. Бунин И. Жизнь Арсеньева. URL: [http://loveread.ec/read\\_book.php?id=1990&p=39](http://loveread.ec/read_book.php?id=1990&p=39) (Дата звернення 26.09.2022)
3. Гаршин В. М. Красный цветок. URL: [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjatbnBgdF9AhV29LsIHVG\\_C4IQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Faz.lib.ru%2Fg%2Fgarshin\\_w\\_m%2Ftext\\_004\\_0.shtml&usg=AOvVaw3I\\_PXe8rgLzYsHikLrLEU](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjatbnBgdF9AhV29LsIHVG_C4IQFnoECBAQAQ&url=http%3A%2F%2Faz.lib.ru%2Fg%2Fgarshin_w_m%2Ftext_004_0.shtml&usg=AOvVaw3I_PXe8rgLzYsHikLrLEU) (Дата звернення 12.03.2023)
4. Квітка Григорій Основ'яненко. Сватання на гончарівці URL: [https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-\\_si.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/697/69797/kvitka-osnovianenko-hryhoriy-fedorovych-_si.pdf) (Дата звернення 09.03.2023)
5. Куліш. М. Мина Мазайло. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12633> (Дата звернення 25.01.2023)
6. Кульчицкий М. В. Харьков мой город. URL: [#КНИГА МихКульчицкий Харьков-МойГород](http://atimopheev.narod.ru/KulchitskiyMihail/KulchitskiySamoeTakoe.htm) (Дата звернення 12.05.2023)
7. Куприн А. Белый пудель. URL: <https://ilibrary.ru/text/1545/p.5/index.html> (Дата звернення 29.09.2022)
8. Павло Коломієць. Харків. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=17164> (Дата звернення 27.09.2022)
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г. XLVII. Городъ Одесса. Санктъ-Петербургъ. Центральный статистический комитетъ Министерства внутреннихъ дель. 1903 г. 194 с. (С. 4)
10. Семенко М. Поезії. Київ. Радянський письменник, 1985. 311с.
11. Семенко Михайль. Повна збірка творів. Київ. Темпора, 2017. 1152 с.
12. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ: Наукова думка. 1983 С. 542с.
13. Сосюра В. Вибрані поезії. Київ: Держ. літ., 1941. 304 с.

14. Сосюра Володимир. Поезії. Київ. Радянський письменник. 1975 320 с.
  15. Тичина П. Вибрані твори. Київ: Держ. літ. вид-во. 1939. 320 с.
  16. Тичина П. Г. Харків 1. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7109> (Дата звернення: 12.04.2023)
  17. Тичина П. Г. Харків 2. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7275> (Дата звернення: 23.04.2023)
- 
1. Ihor Sindiukov. On the 225th birth anniversary of Hryhory Kvitka-Osnovyanenko URL: <https://day.kyiv.ua/en/article/culture/225th-birth-anniversary-hryhory-kvitka-osnovyanenko> (Дата звернення: 08.03.2023)
  2. Introduction to 'The Signal and Other Stories, by W. M. Garshin. URL: <https://archive.org/details/signalotherstori00gars/page/n10/mode/1up?view=heater> (Дата звернення 12.03.2023)
  3. Бабореко А. К. И. А. Бунин. Материалы для биографии (с 1870 по 1917). Москва. Художественная литература. 1967. 303 с.
  4. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. URL: <https://coollib.com/b/310954-dmitro-bagaliy-ukrayinskiy-mandrovaniy-filosof-grigoriy-skovoroda/read> (Дата звернення 27.01.2023)
  5. Бовсунівська Т. В. Історія української естетики першої половини ХІХ століття Київ. Вид. дім Дмитра Бураго, 2001. 344 с.
  6. Возняк М. Григорій Квітка-Основ'яненко: життя і творчість. Київ. Держ. вид-во худ. літератури. 1946. 94 с.
  7. Гальченко С. А. СОСЮРА Володимир Миколайович. URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sosiura\\_V](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sosiura_V) (Дата звернення 12.03.2023)
  8. Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненко: літературний портрет. Київ. Дніпро, 1964. 146 с.
  9. Гончар О.І. Г. Квітка-Основ'яненко: життя і творчість Київ. Наук. думка. 1969. 365 с.
  10. Доленго М. Творчість В. Сосюри. Харків: Літ. і мистецтво, 1931. 95с.
  11. Дом где жил Иван Бунин... URL: <https://kharkovgo.com/places/arhitektura/dom-gde-zhil-ivan-bunin-kotoryj-proslavilsya-na-ves-mir/> (Дата звернення 03.10.2022)
  12. Дьяченко Л. И. К истории развития психиатрической науки в Украине. URL: <http://www.psychiatry.org.ua/books/history/paper17.htm> (Дата звернення: 12.03.2023)

13. Дьяченко Н. Т. Улицы и площади Харькова. Харьков. Прапор. 1974 год 416с.
14. Затонський В. Національна проблема на Україні. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online\\_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003151](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003151) (Дата звернення: 27.04.2022)
15. Зубков С. Григорій Квітка-Основ'яненко: життя і творчість. Київ Дніпро, 1978. 368 с.
16. Іван Карпенко-Карий. Мартин Боруля. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=6622> (Дата звернення 14.01.2023)
17. Как советский авангард изменил кино. URL: <https://youtu.be/muFf8YpGx8I?t=723> (Дата звернення: 16.04.2023)
18. Калитенко Т. Михайль Семенко: лідер, урбаніст, деконструктор. URL: <https://archive.chytomo.com/news/mixajl-semenko-lider-futurist-urbanist-dekonstruktor> (Дата звернення 14.03.2023)
19. Ковалінський М. Григорій Савич Сковорода. Лондон. Накладом Української видавничої спілки. 1956. 35 с
20. Коломієць Р. Михайль Семенко Харків: Фоліо. 2019. 121 с.
21. Кравченко А. Є. Драматизм національного стилю: Творчість Миколи Куліша. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7933> (Дата звернення: 17.03.2023)
22. Краснящих Андрей. Бунин в Харькове. URL: [https://www.ng.ru/ng\\_exlibris/2020-10-21/12\\_1053\\_bunin.html](https://www.ng.ru/ng_exlibris/2020-10-21/12_1053_bunin.html) (Дата звернення 05.07.2022)
23. Лавріненко Ю. На шляхах синтези клярнетизму .Нью-Йорк. Сучасність. 1973 64с.
24. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. Париж. Instytut Literacki 1959. 980с.
25. Лавріненко, Ю. Творчість Павла Тичини. Харків. Укр. робітник, 1930. 80с.
26. Любов Якимчук. Михайль Семенко: від футуризму до тероризму URL: <http://litakcent.com/2012/12/27/myhajl-semenko-vid-futuryzmu-do-teroryzmu/> (Дата звернення 27.09.2022)
27. Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. Київ: Наукова думка. 1972. 255с.
28. Миленко В. Д. Куприн: Возмутитель спокойствия. Москва. Молодая гвардия. 2016. 367 с.

29. Михайлов О. Н. И. А. Бунин. Жизнь и творчество: Литературно-критический очерк. Тула. Приокское книжное издательство, 1987. 319с.
30. Михайлов О. Н. Куприн. Москва. Молодая гвардия. 1981. 272 с.
31. Мілюкова Є. В. Біографічний нарис Григорія Квітки Основ'яненка  
URL: [http://az.lib.ru/k/kwitkaosnowxjanenko\\_g\\_f/text\\_0030.shtml](http://az.lib.ru/k/kwitkaosnowxjanenko_g_f/text_0030.shtml) (Дата звернення 08.03.2023)
32. Молдавский Д. М. Николай Асеев. Москва. Гослитиздат. 1965. 151 с.
33. Мудрак М. Нова генерація і мистецький модернізм в Україні. Київ. Родовід. 2018. 352 с
34. Муромцева-Бунина В. Н. Жизнь Бунина. Беседы с памятью. Москва. Советский писатель. 1989. 508 с.
35. Новиченко Л. М. Творчість Павла Тичини. Київ : Т-во для поширення політ. та наук. знань Укр. РСР. 1949. 43 с.
36. Радченко Є.Є. Володимир Сосюра: літ.-критичний нарис. Київ. Рад. Письменник. 1967. 208 с.
37. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ: Наукова думка. 1983 С. 486 (542с.)
38. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/zeljtersjka> (17.04.2023)
39. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/p/3/556/1> (17.04.2023)
40. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/p/4/814/2> (21.03.2023)
41. Тельнук С. В. Молодий я, молодий...: Поетичний світ Павла Тичини (1906—1925). Київ: Дніпро, 1990. 417 с.
42. Ушкалов Л. В. Два світлі генії поезії. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7876> (Дата звернення: 26.11.2022)
43. Ушкалов Л. Сковорода від А до Я. Львів. Видавництво Старого Лева. 2019. 72 с.
44. Холодинська С. Михайль Семенко: культуротворчі пошуки на теренах українського футуризму. Київ. Ліра-К, 2019. 292 с.
45. Цупко А. Михайль Семенко. Назад у майбутнє. URL: <https://zbruc.eu/node/66215> (Дата звернення: 05.02.2023)
46. Чистилін В. Подорож до Сковороди URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2020/12/3/158607/> (Дата звернення: 25.01.2023)
47. Юрій Винничук. Невідоме Розстріляне Відродження. Харків: Фоліо. 2016. 768 с.

48.Юрій Шевельов. Принципи і етапи большевицької політики щодо слов'янських мов в СССР. URL:  
[https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov\\_Yurii/Pryntsypy\\_i\\_etapy\\_bolshevyt\\_skoj\\_polityky\\_schodo\\_slovianskykh\\_mov\\_v\\_SSSR/](https://chtyvo.org.ua/authors/Sheveliov_Yurii/Pryntsypy_i_etapy_bolshevyt_skoj_polityky_schodo_slovianskykh_mov_v_SSSR/) (Дата звернення:  
17.09.2022)

## ДОДАТКИ



Додаток 1. Павловська площа



Додаток 2. Павловська площа. Чорно біле

## Резюме

Дипломна робота є першим комплексним дослідженням образів Харкова які створювали письменники художньої літератури у XIX – XX сторіччях. Досліджено образи Харкова, які були у художній літературі XIX – XX сторіччях. Розкрито еволюцію харківських образів. Проаналізовано як відображалось побутове життя харків'ян у художній літературі.

**Ключові слова:** письменники, поети, Харків, образи, Іван Бунін, Павло Тичина.

## Summary

The thesis is the first comprehensive study of the images of Kharkiv created by writers of fiction in the 19th and 20th centuries. The images of Kharkiv that were in the fiction of the 19th and 20th centuries were studied. The evolution of Kharkiv images is revealed. It was analyzed how the everyday life of Kharkiv residents was reflected in fiction.

**Key words:** writers, poets, Kharkiv, images, Ivan Bunin, Pavlo Tychyna.